

บทที่ 5

สงครามและมิตินทางเศรษฐกิจ

ในสมัยธนบุรีเป็นสมัยที่มีการทำสงครามเกือบตลอดรัชสมัย ทั้งสงครามเพื่อป้องกันราชอาณาจักร และสงครามเพื่อขยายอาณาเขต เมื่อพิจารณาแล้ว จะเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทำสงครามขยายอาณาเขต โดยหวังผลในทางเศรษฐกิจควบคู่ไปด้วย ทั้งในแง่ของแหล่งสินค้า แรงงาน เครือข่ายการค้า และเส้นทางขนส่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน พระองค์ไม่ได้ทำการขยายอาณาเขตไปทางหัวเมืองมอญเช่นในสมัยอยุธยา แต่กลับเน้นการขยายอำนาจลงทางภาคใต้ ทางตะวันออก เมืองฮาเตียน (พุกไธมาศ) และเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งล้วนแต่เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางการค้า สินค้า และเส้นทางขนส่ง เป็นอย่างมากอย่างมาก

การขยายอำนาจสู่หัวเมืองตะวันออก

หัวเมืองฝั่งทะเลตะวันออกเป็นหัวเมืองแรกๆ ที่ตกอยู่ในพระราชอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตาก ซึ่งขณะนั้นเป็นเพียงพระยาตาก

ในเดือนมกราคม พ.ศ.2310 เมื่ออยุธยาใกล้จะเสียแก่พม่า พระยาตากพร้อมทั้งทหารไทยจีนกว่าหนึ่งพันคนได้ตีฝ่ากองทัพพม่าออกจากวัดพิชัย¹ และมุ่งหน้าไปทางหัวเมืองตะวันออก เพียงปลายเดือนมกราคม ก็สามารถยึดเมืองระยองได้ เมื่อถึงเดือนเมษายน พ.ศ.2310 อยุธยา ก็เสียแก่พม่า และเพียงสองเดือนหลังจากนั้น พระยาตากก็สามารถเข้ายึดเมืองจันทบูรและเมืองตราด ซึ่งเท่ากับว่าเพียงห้าเดือนหลังตีฝ่าออกจากอยุธยา พระยาตากได้กลายเป็นผู้มีอำนาจเหนือหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกทั้งหมด

หัวเมืองตะวันออกในเวลานั้นครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่สมุทรปราการ ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด ลักษณะของภูมิภาคด้านหน้าเป็นชายฝั่งทะเลในอ่าวไทย ด้านหลังเป็นเทือกเขาพนมดงรัก พื้นที่นอกจากจะเป็นที่ราบชายทะเลแล้ว ก็มีที่ราบลุ่มและดอนสูงสลับกันไป

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65(พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ และจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี) (พระนคร: คุรุสภา, 2512), หน้า 2.

โดยมีลำน้ำสายต่างๆ ไหลจากเทือกเขาทางด้านตะวันออก ผ่านมาลงทะเลในอ่าวไทย² เมืองจันทบูรอยู่บนที่สูงทางฝั่งใต้ของแม่น้ำจันทบุรี มีลักษณะเป็นเนินที่ลาดลงมาจากเขาพลอยแหวน ซึ่งอยู่ใกล้ทะเลทางด้านตะวันตกของตัวเมือง อีกนัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าเมืองจันทบูรตั้งอยู่ปลายเนินเขาพลอยแหวน อยู่ในตำแหน่งที่ใกล้แม่น้ำที่เป็นเส้นทางคมนาคมออกทะเลได้สะดวก ทำให้ตัวเมืองเป็นศูนย์กลางในการคมนาคม และเศรษฐกิจได้ดี³ จากหลักฐานโบราณที่พบในซากเรือจมในทะเลหรือตามชายฝั่งทะเลตั้งแต่ชลบุรีจนถึงตราด แสดงให้เห็นว่ามีการสัญจรไปมาของการค้าทางทะเลอยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20-21 จนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย⁴

ในสมัยอยุธยา เมืองจันทบูรเป็นหัวเมืองที่ขึ้นตรงกับอยุธยา มีเมืองบริวารขึ้นตรงกับจันทบูรอีกเจ็ดเมือง ซึ่งล้วนแต่เป็นเมืองท่าฝั่งตะวันออกของอ่าวไทย* เดิมเมืองจันทบูรเป็นเมืองในความรับผิดชอบของสมุหพระกลาโหม แต่หลังจากพ.ศ. 2172 เป็นต้นไป เมืองจันทบูรได้เปลี่ยนไปอยู่ในความรับผิดชอบของพระคลัง นอกจากนี้เมืองจันทบูรยังได้รับอนุญาตให้ทำการส่งออกและทำการค้าโดยตรงในบริเวณชายฝั่ง⁵ แสดงให้เห็นว่าความสำคัญของเมืองจันทบูรในด้านการค้า

ความคึกคักของการค้าทางทะเลในบริเวณนี้ทำให้เกิดเมืองท่าชุมชนต่างๆ ตลอดแนวชายฝั่ง โดยแต่ละชุมชนมีตั้งแต่ขนาดชุมชนไม่ใหญ่นัก มีหัวหน้าของตนเอง มีการสะสมกำลังและอาวุธเพื่อป้องกันชุมชน เช่นชุมชนบ้านหัวทองกลาง พานทอง และบ้านนาเกลือ ชุมชนขนาดกลางที่มีความเข้มแข็งพอสมควรอย่างชุมชนบางปลาสร้อย ไปจนถึงชุมชนขนาดใหญ่ที่มีฐานะเป็นเมือง หัวหน้าชุมชนมีฐานะเป็นเจ้าของ และก่อนอยุธยาจะแตกย่อมมีฐานะเป็นเมืองที่ขึ้นกับอยุธยา เช่นเมืองระยอง เมืองจันทบูร เมืองตราด นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับหัวเมืองตะวันออกในเวลานั้นว่ามีสภาพเป็น"รัฐบอลธรรมชาติ" อำนาจของอยุธยาที่เคยแผ่ขยายเหนือ

² ศรีศักร วัลลิโภดม, อารยธรรมฝั่งทะเลตะวันออก (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 85.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

* ลาร์ลูแบร์ อธิบายเมืองที่ขึ้นกับเมืองจันทบูร ได้แก่ เมืองชลบุรี เมืองบางละมุง เมืองระยอง เมืองขลุ่ย ฟุ้งใหญ่ เป็นต้น

⁵ Adisorn Muakpimai, Chantaburi: a Gateway for the coastal trade of Ayudhya in the Eighteenth century. Proceedings for the International Workshop Ayudhya and Asia. (Ayudhya: December 18-20, 1995), p.167.

หัวเมืองเหล่านี้ได้หมดไปตั้งแต่พม่าเข้าล้อมอยุธยา เมืองเหล่านี้ได้กลายเป็นชุมชนต่างๆที่มีผู้นำท้องถิ่นของตนเองเป็นผู้ปกครอง ไม่ใช่ขุนนางที่แต่งตั้งจากอยุธยา⁶ (เช่นเดียวกับหัวเมืองต่างๆที่ได้แตกเป็นชุมชนมีการปกครองตนเอง ผู้นำตั้งตนเป็นใหญ่ บางชุมชนตั้งตัวเป็นกษัตริย์) ศรีศักร วัลลิโภดม สรุปไว้ไม่ต่างกันว่าเจ้าเมืองหรือหัวหน้าชุมชนเหล่านี้เป็นพ่อค้า หรือนักเลงในท้องถิ่นที่มีอำนาจ ซึ่งกรุงศรีอยุธยาให้ตำแหน่งเพื่อความสะดวกในการปกครอง⁷

กองทัพของพระยาตากเริ่มเข้าตีชุมชนต่างๆเริ่มตั้งแต่ชุมชนเล็กๆ ลักษณะการเข้าตีเวลานั้นอาจกล่าวได้เพื่อให้ได้มาซึ่งอาหาร ทรัพย์สิน และอาวุธ หลังจากนั้นก็มีผู้เข้ามาสวมักัด กองกำลังนี้จึงมีขนาดใหญ่ขึ้น และทรัพย์สิน เสบียงอาหารก็บริบูรณ์ขึ้น จนสามารถเข้ากุมอำนาจเหนือเมืองใหญ่อย่างระยองที่พระระยองยอมอ่อนน้อมต่อกองกำลัง และในที่สุดก็สามารถตีเมืองท่าที่ใหญ่ที่สุดในภูมิภาคนี้อย่างเมืองจันทบูร

สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ใช้หัวเมืองทะเลตะวันออกเป็นฐานที่มั่นสำหรับกองกำลังของพระองค์ เพราะในเวลานั้นหัวเมืองตะวันออกเหล่านี้สมบูรณ์ทั้งกำลังคน เสบียงอาหาร ทรัพย์สิน และตัวเมืองมีป้อมค่ายหอรบใช้เป็นที่มั่นได้ สถาปนามิศาสตร์อยู่ติดทะเลทำให้สามารถสร้างกองกำลังทางเรือ นอกจากนั้นเมืองจันทบูรยังเป็นเมืองท่าสำคัญ ทำให้สามารถติดต่อค้าขายรับข่าวสารต่างๆจากเรือสินค้า นำไปสู่การเข้าเป็นหนึ่งในเครือข่ายการค้าของพ่อค้าชาวจีนด้วยระหว่างที่ประทับอยู่ ณ เมืองจันทบูร อีกสาเหตุหนึ่งที่น่าจะพิจารณาคือหัวเมืองชายทะเลตะวันออกเป็นบริเวณที่ชาวจีนแต่จิวเข้ามาตั้งรกรากอยู่เป็นชุมชนขนาดใหญ่ ชาวจีนแต่จิวเหล่านี้มีฐานะร่ำรวย และมีอิทธิพลอยู่ในท้องถิ่น⁸ เป็นไปได้ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินอาจต้องการสนับสนุนด้านกำลังคนและเงินทุนจากชาวจีนแต่จิวแถบหัวเมืองชายทะเลตะวันออก

สมเด็จพระเจ้าตากสินได้รวบรวมกำลังคนโดยการเข้าเกลี้ยกล่อมเมืองตราดจนสำเร็จ และอีกส่วนหนึ่งได้ใช้กำลังปราบปรามพ่อค้าเรือสำเภา นายสำเภาจีนทั้งปวงจึงยอม

⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), หน้า 143-149.

⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, อารยธรรมฝั่งทะเลตะวันออก, หน้า 92.

⁸ Yumio Sakurai and Takako Kitagawa, "Hatien or Banteaymeas in the time of the Fall of Ayutthaya," in From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia, ed. Kennon Breazeale (Bangkok: Printing House of Thammasat University, 1999), pp. 177-178.

สวามิภักดิ์⁹ หนึ่งในนั้นคือจันเหลียน (Tran Lien) ชาวจีนแต่จิวที่ต่อมาได้โปรดเกล้าฯให้เป็น พระยาอภัยพิพิธ และได้กลายเป็นกำลังสำคัญของสมเด็จพระเจ้าตากสินในด้านเศรษฐกิจและการทหาร¹⁰ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงรวบรวมเรือและสิ่งต่อเรือเพิ่มจนกระทั่งสามารถใช้ในการรบได้ถึง 100 ลำ มีกองกำลังในขณะนั้นประมาณ 5,000 คน¹¹ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงยกทัพเรือออกจากเมืองจันทบูรมาเมืองชลบุรีเพื่อปราบชุมนุมของนายทองอยู่ นกเล็ก จากนั้นจึงเสด็จไปเมืองธนบุรีเพื่อปราบพม่า

เพียงเก้าเดือนหลังจากตีฝ่าพม่าออกจากวัดพิชัย กลุ่มกองกำลัง 500 คน ของพระยาตากก็ได้กลายเป็นกองทัพเรือของสมเด็จพระเจ้าตากสินผู้ประกาศเจตนารมณ์ในการฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยา และมีกำลังมากกว่าเดิมถึงสิบเท่า

ความสำคัญของหัวเมืองชายทะเลตะวันออกต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินในขณะนั้นคือการเป็นฐานที่มั่นที่มีความพร้อมด้วยเสบียงอาหาร ทรัพย์สิน และกำลังคน ไม่มีใครรู้ว่าแท้ที่จริงเมื่อออกจากอยุธยาใน พระยาตากต้องการเรือฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยา ขยายอาณาเขต อย่างที่ทำได้ หรือต้องการเพียงการเป็นเจ้าของเมืองที่มั่นคงสำหรับอาศัยอยู่อย่างปลอดภัยโดยไม่ต้องทำสงครามมากนัก อย่างไรก็ตามเมื่อทรงรวมกำลังขับไล่พม่าออกจากค่ายโพธิ์สามต้น และปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์แล้ว ยังทรงมีความคิดที่จะกลับไปอยู่เมืองจันทบูร ซึ่งพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศบันทึกไว้ว่าทรงสังเวชที่เห็นผู้คนล้มตายจำนวนมาก จึงเหน็ดเหนื่อยในราชสมบัติจะเสด็จไปเมืองจันทบุรี แต่สมณพราหมณาจารย์เสนาบดีพระราชารัฐอรารณาวิงวอนไว้ จึงเสด็จยับยั้งอยู่ ณ เมืองธนบุรี¹² ในเวลานั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินอาจจะทรงลังเลพระทัยกับความคิดที่จะฟื้นฟูราชอาณาจักรที่แตกสลายไป การเสด็จไปเมืองจันทบุรีคือการไปเป็นเจ้าเมืองเมืองท่าที่พร้อมแห่งหนึ่งซึ่งไม่น่าจะมีภาระในการฟื้นฟูมากนัก อย่างไรก็ตามสมเด็จพระ

⁹ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, (พระนคร: กองวิชาการกระทรวงธรรมการ, 2479), หน้า 22.

¹⁰ Yumio Sakurai and Takako Kitagawa, "Hatien or Banteaymeas in the time of the Fall of Ayutthaya" in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, p.176.

¹¹ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, หน้า 32.

¹² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65(พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ และจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี), หน้า 29-30.

พระเจ้าตากสินได้ตัดสินพระทัยสร้างอาณาจักรแห่งใหม่ของลุ่มน้ำเจ้าพระยาขึ้นมา ณ เมืองท่าธนบุรี

ความสำคัญของหัวเมืองชายทะเลตะวันออกคือการเป็นรากฐานสำคัญทางเศรษฐกิจ และเป็นตลาดสำคัญสำหรับการค้าเอกชนของสมเด็จพระเจ้าตากสิน เนื่องจากบริเวณนี้เป็นเครือข่ายการค้าที่สำคัญถึง 2 ส่วน ส่วนแรกคือมีเมืองท่าสำคัญของอ่าวไทยตั้งแต่เมืองบางปลาสร้อย บางปะกง บางละมุง ระยอง จันทบูร พังใหญ่หรือตราด¹³ เมื่อภายหลังสมเด็จพระเจ้าตากสินได้หัวเมืองทางใต้ไว้ในพระราชอำนาจ ทำให้ทรงมีอำนาจเหนือเครือข่ายการค้าอ่าวไทย ซึ่งมีทำเลที่ตั้งที่ได้เปรียบ เพราะสามารถทำการค้ากันในอ่าวไทยได้ตลอดปี ไม่ต้องอาศัยลมมรสุมเหมือนเมืองอื่นๆ¹⁴ อีกเครือข่ายหนึ่งคือการค้ากับเมืองท่าชายฝั่งทะเลในคาบสมุทรมอินโดจีน เช่นเมืองกำปงสม กางเกา เต็กเซีย เขมา ไชงอน ลองนาย ชันจู และเมืองเว้¹⁵ เรือสำเภจำนวนมากต้องผ่านไปมาระหว่างเมืองเหล่านี้ นอกจากนี้ยังอยู่ในเส้นทางการค้ากับจีน ทำให้สามารถส่งสินค้าไปขายได้สะดวก และยังเป็นจุดแวะพักของเรือสำเภาลวงและเอกชน ที่จะไปติดต่อค้าขายในเมืองท่าของจีนอีกด้วย

นอกจากนั้นสภาพภูมิศาสตร์ของหัวเมืองตะวันออกยังเอื้อให้มีเส้นทางการค้าทางบกที่เชื่อมเมืองเหล่านี้กับดินแดนตอนในของเขมรถึง 3 เส้นทาง โดยทั้งสามเส้นทางจะเดินทางโดยใช้กองเกวียนข้ามภูเขามายังเมืองจันทบูร ได้แก่

- เส้นทางระหว่างเมืองจันทบูรกับดินแดนตอนในของเขมร
- เส้นทางระหว่างเมืองปราจีนกับดินแดนตอนในของเขมร
- เส้นทางระหว่างเมืองจันทบูร เมืองปราจีนกับภาคอีสานตอนล่าง

¹³ Puangthong Rungswadisab, "Attempts to Monopolise Cambodian Trade : Siamese Invasions of Hatien in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries", *Proceeding of International Seminar on Thailand and Her Neighbours, Vol.2: Laos, Vietnam and Cambodia*, (Dec 12-13, 1994: Bangkok), p.6.

¹⁴ ปราบธนา ศรีวิศาลศักดิ์. ความสำคัญทางเศรษฐกิจของจันทบุรีก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. สาขาวิชาประวัติศาสตร์. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542) หน้า 177.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

นอกจากนั้นทั้งเขมรและอีสานล้วนแต่เป็นแหล่งของป่าเช่น กระจวานและรง¹⁶

การลำเลียงสินค้าสามารถทำได้อีกวิธีหนึ่ง คือโดยอาศัยการล่องแพมาตามลำน้ำจันทบุรี มาจนถึงแหลมสิงห์ ซึ่งเป็นบริเวณปากแม่น้ำ รวมระยะทางประมาณ 65 กิโลเมตร¹⁷ จากสภาพภูมิศาสตร์ดังที่กล่าวมาแล้ว ส่งผลให้หัวเมืองชายทะเลตะวันออก อย่างเมืองจันทบุรี เป็นเมืองที่สำคัญที่สุดในสมัยธนบุรีในการจัดหาสินค้าและลำเลียงลงสำเภาไปขายยังจีนได้

ในส่วนเมืองท่าบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกยังเป็นแหล่งต่อเรือรวมทั้งอุปกรณ์เรือ¹⁸ คาดว่าเป็นเมืองที่สมเด็จพระเจ้าตากสินใช้ต่อเรือรบ เพื่อสร้างทัพเรือกลับมาเมืองธนบุรี แหล่งต่อเรือในหัวเมืองชายทะเลตะวันออกนี้ต่อมาได้มีบทบาทสำคัญสมเด็จพระเจ้าตากสินใช้สำหรับต่อเรือสินค้าสำหรับพระองค์และขุนนางจีนที่ใกล้ชิดร่วมกันทำการค้า¹⁹ ส่วนในด้านการผลิต ชาวจีนในพื้นที่เป็นผู้มีความชำนาญในการเพาะปลูกพริกไทย ซึ่งเป็นสินค้าส่งออกสำคัญสำหรับส่งไปจีน พริกไทยปรากฏชื่ออยู่ในสินค้านอกบรรณาการที่ส่งไปจีนใน พ.ศ.2324 เป็นจำนวน 3,000 หาบ แสดงให้เห็นว่ามีการผลิตพริกไทยเป็นสินค้าออกในสมัยธนบุรี ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์จันทบุรีได้กลายเป็นพื้นที่ส่งออกพริกไทยที่ใหญ่ที่สุด²⁰ อย่างไรก็ตามทรัพยากรและผลผลิตในพื้นที่ไม่ใช่สาเหตุที่ทำให้หัวเมืองชายทะเลตะวันออก โดยเฉพาะเมืองจันทบุรีประสบความสำเร็จในการทำการค้า แต่มาจากการเป็นเมืองท่าที่สามารถรวบรวมสินค้าจากแหล่งต่างๆ เพื่อส่งไปขายยังจีน

¹⁶ Puangthong Rungswadisab, "Attempts to Monopolise Cambodian Trade : Siamese Invasions of Hatien in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries", p. 17.

¹⁷ Adisorn Muakpimai. Chantaburi: a Gateway for the coastal trade of Ayudhya in the Eighteenth century. *Proceedings for the International Workshop Ayudhya and Asia.*, p.167.

¹⁸ จุมพฏ ขวลิตานนท์, "การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่างพ.ศ.2150 – 2310" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า49.

¹⁹ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652-1853* (Cambridge: Harvard U Press, 1977), p.163.

²⁰ อติศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ.2310 -2398," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2531), หน้า 246.

ในบริเวณหัวเมืองทะเลตะวันออกมีชาวจีนแต่จิวจำนวนมากที่ตั้งรกรากอาศัยอยู่ และที่เพิ่งอพยพเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน²¹ ชาวจีนแต่จิวเหล่านี้เป็นผู้มีความชำนาญทั้ง ในด้านการทำการค้าและการเพาะปลูก ต่างให้การสนับสนุนและกลายเป็นกำลังสำคัญของ พระองค์ เช่นเศรษฐีจีนในชลบุรีคนหนึ่งรู้จักกันในชื่อ จีนเรือ ได้กลายเป็นกำลังสำคัญในการทำ การค้าเอกชนให้กับสมเด็จพระเจ้าตากสิน²² และชาวจีนอีกคนหนึ่งซึ่งต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็น พระพิชัยวารี ควบคุมสำเภาลงไปขายทุกๆปี²³

เมื่อสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชย์ ได้ทรงทำการเปลี่ยนเจ้าเมือง จันทบุรีในสมัยธนบุรีออกเป็นคนของพระองค์ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดของเจ้าเมือง จันทบุรีกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน²⁴ และแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์เห็น ความสำคัญของเมืองจันทบุรี ในฐานะเมืองท่าที่สร้างรายได้ จึงต้องหาคนที่ไว้วางพระทัยได้ดูแล

อาจกล่าวได้ว่า หัวเมืองชายทะเลตะวันออกได้กลายเป็นหัวเมืองที่มีความสำคัญ ที่สุดในสมัยธนบุรี ด้วยการเป็นเมืองท่าที่อยู่ในเครือข่ายการค้าทั้งการค้าในอ่าวไทย และการค้าใน ทะเลจีนใต้ รวมทั้งมีบทบาทในการรวบรวมสินค้าจากแหล่งต่างๆเช่นเขมรและลาว นอกจากนี้ยังสามารถต่อเรือสำเภาเพื่อทำการค้าได้อีกด้วย แม้ว่าเมืองจันทบุรีและหัวเมืองชายทะเลตะวันออก จะมีบทบาททางด้านการค้ามาตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่สมัยธนบุรีถือเป็นสมัยแรกที่ผู้ปกครองของ ไทย ได้หันมาให้ความสนใจและใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากหัวเมืองเหล่านี้อย่างเต็มที่ และจาก ผลประโยชน์ที่ได้รับ ทำให้ความสำคัญของเมืองจันทบุรีและเมืองท่าในหัวเมืองชายทะเล ตะวันออก ไม่ได้ลดลงในสมัยรัตนโกสินทร์ หากแต่ยังคงเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่มีบทบาทตลอด สมัยของการค้าสำเภา

²¹ Adisorn Muakpimai. Chantaburi: a Gateway for the coastal trade of Ayudhya in the Eighteenth century. *Proceedings for the International Workshop Ayudhya and Asia*, p.168.

²² Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652-1853*, p.164.

²³ Ibid, p.165.

²⁴ Puangthong Rungswadisab, "Attempts to Monopolise Cambodian Trade : Siamese Invasions of Hatien in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries," p 17.

การขยายอำนาจสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ

หัวเมืองฝ่ายเหนือ นับเป็นหัวเมืองที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ครั้งอยุธยา โดยเฉพาะความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งแบ่งได้เป็นสองส่วนคือ ความสำคัญในด้านการเป็นแหล่งตอบสนองความต้องการสินค้าของป่าและแร่ธาตุ การครอบครองหัวเมืองฝ่ายเหนือทำให้สามารถเข้าควบคุมแหล่งผลิตทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มากในหัวเมืองฝ่ายเหนือโดยเฉพาะแร่ธาตุ และของป่า²⁵ สินค้าสำคัญของหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งสามารถทำประโยชน์ให้ในเวลานั้นเป็นสินค้าประเภทของป่าเป็นหลัก เช่นไม้ขนลุก ขี้ผึ้ง ครั่ง เร่ว กระวาน กายาน ยางสน น้ำรัก และแร่ธาตุที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจเช่น ทองคำฝอย เหล็ก และทองแดง เป็นต้น²⁶

ความสำคัญอีกส่วนคือ ความสำคัญในแง่ของกำลัง หัวเมืองภาคเหนือเป็นแหล่งควบคุมกำลังคนจำนวนมากซึ่งอาจนำมาใช้ทั้งในเกณฑ์คนเข้าร่วมสงครามและการเป็นแรงงานผลิตส่วย ในการศึกษา²⁷ จะกล่าวถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือนับรวมเมืองพิษณุโลก พิษณุ สวรรคโลก พิจิตร กำแพงเพชร ตาก นครสวรรค์และเพชรบูรณ์ โดยศึกษาเมืองพิษณุโลกเป็นหลัก

เมืองพิษณุโลก เป็นหัวเมืองชั้นเอกที่มีความสำคัญทั้งในด้านการเมืองและในด้านเศรษฐกิจ เพราะความอุดมสมบูรณ์ในด้านทรัพยากรและกำลังคนดังที่กล่าวมาแล้ว เมื่อมีการตั้งตัวเป็นใหญ่ของเจ้าเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงได้ขยายพระราชอำนาจเข้าสู่หัวเมืองพิษณุโลก ในลักษณะการเข้าปราบชุมนุม เหตุผลสำคัญในการเข้าปราบปรามชุมนุมเจ้าเมืองพิษณุโลกเป็นเหตุผลในทางเศรษฐกิจควบคู่กับการเมือง กล่าวคือเป็นทั้งความต้องการกำลังแรงงานและการทำลายความเข้มแข็งของหัวเมืองฝ่ายเหนือ

เมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือหลายหัวเมืองเช่น พิจิตร และอาจหมายรวมถึงเมืองพิษณุและสว่างบุรี²⁷ ไม่ได้รับผลจากสงครามที่พม่าเข้าตีกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากกองทัพพม่าที่มาจากทางเหนือไม่สามารถเข้าตีหัวเมืองใหญ่ๆทุกเมืองได้ เพราะนอกจากจะทำให้สูญเสียกำลังคนจำนวนมากก่อนเข้าตีกรุงศรีอยุธยาแล้ว ยังอาจทำให้กองทัพพม่าที่เข้าทางเหนือ

²⁵ ขวัญเมือง จันทโรจณี, ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ. 2325-2394) (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 22.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

²⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 11.

ไปถึงกรุงศรีอยุธยาช้ากว่ากองทัพพม่าที่เข้าโจมตีทางใต้ เพราะกองทัพพม่าที่เข้าทางใต้ ไม่ต้องเสียเวลาในการเข้าตีเมืองใหญ่ๆมากนัก มีเพียงเพชรบุรี เมืองเดียวเท่านั้นที่เป็นเมืองใหญ่ ทำให้กองทัพพม่าที่มาจากทางด้านเหนือต้องใช้เวลาให้เข้ากรุงศรีอยุธยาในเวลาพอๆกัน ดังนั้นเมืองพิษณุโลกและเมืองฝ่ายเหนือทั้งหลายจึงยังอยู่ในฐานะที่ยังเข้มแข็งด้วยผู้คนและทรัพยากร หลังจากการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา ด้วยเหตุผลดังกล่าว สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงตัดสินใจพระทัยเลือกปราชญ์ชุมนุมพิษณุโลกเพื่อขยายอาณาเขตก่อน เพราะต้องการกำลังคนและทรัพยากร และหากไม่รีบเข้ายึดครอง หัวเมืองฝ่ายเหนือจะยิ่งเพิ่มความเข้มแข็งมากขึ้นเรื่อยๆ สมเด็จพระเจ้าตากสินเข้าตีชุมนุมพิษณุโลกครั้งแรกในปี พ.ศ.2311 พระราชพงศาวดารบันทึกไว้ว่า “ลัทธิราชเสด็จยกพลนิกรดำเนินทัพ สรรพด้วยโยธาหาญใหญ่น้อยขึ้นไปปราบเมืองพิษณุโลก”²⁸

การทำสงครามครั้งนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงบาดเจ็บเนื่องจากถูกปืน ในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศบันทึกว่า

“พระเจ้าอยู่หัวเสด็จนำพลทั้งปวงเข้ารณรงค์ด้วยข้าศึกครั้งนั้น ฝ่ายข้าศึกยิงปืนมาดังท่าฝนต้องพระสงฆ์เบื้องซ้าย เลียบตัวผิวพระมิ่งสะไป จึงให้ลาดทัพกลับยังกรุงธนบุรี”²⁹

ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 บันทึกไว้ว่า “ข้าศึกยิงปืนต้องพระสงฆ์เบื้องซ้าย จึงให้ล่าทัพหลวงกลับมายังกรุงธนบุรี”³⁰

อย่างไรก็ตามการทำสงครามกับพิษณุโลกครั้งนี้ สาเหตุที่ต้องเลิกทัพกลับมากองธนบุรี น่าจะเพราะสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงประเมินความเข้มแข็งของเมืองพิษณุโลกในขณะนั้นได้ว่า ยังไม่สามารถหักเอาได้ ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาพิษณุโลกได้ถึงแก่พิราลัย จึงเป็นโอกาสให้เจ้าพระฝางเข้ายึดเมืองพิษณุโลกได้โดยง่าย ชุมนุมเจ้าพิษณุโลกในเวลานั้นได้รวมกับชุมนุมเจ้าพระฝาง กลายเป็นชุมนุมที่ครอบคลุมหัวเมืองฝ่ายเหนือส่วนใหญ่ไว้ สมเด็จพระเจ้าตากสินตระหนักดีว่าต้องปราบชุมนุมเจ้าพระฝางให้เร็วที่สุด เพื่อป้องกันไม่ให้มีโอกาสเข้มแข็งมากไปกว่านี้ เพราะ

²⁸ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศและจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี), หน้า 34.

²⁹ เรื่องเดียวกัน.

³⁰ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, หน้า 41.

คาดว่าในเวลานั้นกำลังคนของชุมนุมเจ้าพระฝางต้องมีจำนวนมากพอสมควร ในพ.ศ.2313 สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงได้ยกทัพไปตีชุมนุมเจ้าพระฝาง เพราะในเวลานั้นชุมนุมเจ้าพระฝางได้เข้าตีหัวเมืองต่างๆ ไล่ลงมา เช่นเมืองอุทัยธานีและเมืองชัยนาท³¹ ในพงศาวดารระบุถึงการปราบชุมนุมเจ้าพระฝางว่า

“จุลศักราช๑๑๓๒ปี จะยกกองทัพไปปราบคนอาศัยภาคเหนือ ด้วยอ้ายเหล่าร้ายนั้นยกลงมาลาดตระเวนตีเอาข้าวปลาอาหาร เผาบ้านเรือนเสียหลายตำบล ไพร่บ้านพลเมืองได้ความแค้น เคืองขัดสนนั้ก”³²

หลังจากปราบชุมนุมเจ้าพระฝางสำเร็จ สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ประทับอยู่ ณ หัวเมืองฝายเหนือตลอดฤดูน้ำหลากเพื่อจัดระเบียบการปกครอง รวมทั้งเกลี้ยกล่อมประชาชนที่หนีกระเจาไปให้กลับมาอยู่ภูมิลำเนาเดิม เมื่อสำรวจไพร่พลหัวเมืองฝายเหนือพบว่ามีกำลังคนโดยรวมถึง 39,000 คน โดยแบ่งเป็น เมืองพิษณุโลก 15,000 คน เมืองสวรรคโลก 7,000 คน เมืองพิชัยและเมืองสวรรคบุรี 9,000 คน เมืองสุโขทัย 5,000 คน เมืองกำแพงเพชรกับเมืองนครสวรรค์ เมืองละ3,000 คนเศษ³³ จากตัวเลขกำลังคนนี้ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญในด้านกำลังคนของหัวเมืองฝายเหนือ ซึ่งอาจจะมากกว่ากำลังทั้งหมดของหัวเมืองต่างๆ ในภาคกลางเสียด้วยซ้ำ ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงจำเป็นต้องได้หัวเมืองฝายเหนือไว้ในพระราชอำนาจ เพราะจากจำนวนกำลังคนข้างต้น หากหัวเมืองฝายเหนือตกไปอยู่ในอำนาจของพม่า จะมีผลต่อการเข้าตีกรุงธนบุรีทันที และต่อมากำลังคนและขุนนางจากหัวเมืองฝายเหนือนี้เองที่เป็นฐานอำนาจให้กับเจ้าพระยาสุรสีห์ร่วมกับเจ้าพระยาจักรีทำการยึดอำนาจจากสมเด็จพระเจ้าตากสิน เห็นได้จากการแต่งตั้งขุนนางวังหน้าของสมเด็จพระนารายณ์บวรสถานมงคล ขุนนางเมืองพิษณุโลกหลายคนได้เลื่อนตำแหน่งขึ้น และรับราชการในวังหน้า เช่นพระไชยบุรินทร์ปลัดเมืองพิษณุโลก เลื่อนเป็นพระยา

³¹ สมเด็จพระนารายณ์ดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2514), หน้า 47.

³² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศและจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี), หน้า 46.

³³ สมเด็จพระนารายณ์ดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 430-431.

กลาโหมราชเสนา พระพลเมืองพิษณุโลก เลื่อนเป็นพระยาจำแสนยากร³⁴ แสดงให้เห็นว่าขุนนางเมืองพิษณุโลกเป็นขุนนางที่ใกล้ชิดและให้การสนับสนุนเจ้าพระยาสุรสีห์ จึงมีความดีความชอบ

กำลังคนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ ต่อมาได้เป็นกำลังสำคัญ ในการสกัดทัพพม่าที่จะบุกลงสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และป้องกันทัพพม่าในการบุกโจมตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ รวมทั้งเป็นทัพเสริมทัพหลวงในการขับไล่พม่าออกจากดินแดนล้านนา ในพ.ศ.2317 ซึ่งได้เกณฑ์ทัพจากหัวเมืองฝ่ายเหนือถึง 20,000 คน ในขณะที่ทัพหลวงมี 15,000 คน³⁵

อย่างไรก็ตาม ความสำคัญของหัวเมืองฝ่ายเหนือต้องลดลงโดยไม่อาจทำประโยชน์ให้กับสมเด็จพระเจ้าตากสินได้มากนัก เพราะหลังจากศึกอะแซหุ่นกี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินจำเป็นต้องดำเนินตามนโยบายของสมเด็จพระนเรศวร โดยทำการยกเลิกนโยบายตั้งรับศึกที่หัวเมืองฝ่ายเหนือ ทำการ"เทครัว"หัวเมืองฝ่ายเหนือ กวาดต้อนกำลังคนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือเข้าสู่กรุงธนบุรี เพื่อตัดกำลังพม่าในเรื่องเสบียงและกำลังคน ที่อาจได้หากพม่าตีหัวเมืองฝ่ายเหนือแตก โดยทรงมีพระราชโองการว่า "ถ้าพม่ายกไปติด พอจะต้านได้ให้ต้านไว้ ถ้าเหลือกำลังให้ผ่อนครอบครัวเสบียงอาหารลงไปกรุง"³⁶ และเมื่อเสด็จถึงนครสวรรค์ได้มีรับสั่งให้ "แจกกฎหมายสำหรับทัพทุกกอง ถ้าไพร่ตามนายมิทันให้ฆ่าเสีย"³⁷

หลังจากศึกอะแซหุ่นกี้เป็นต้นมา หัวเมืองฝ่ายเหนือก็มีสภาพร่วงโรยลง จากการที่พม่าเข้าตีเมือง และเมืองถูกทิ้งร้างจากการ"เทครัว"ลงไปกรุงธนบุรี จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ จึงมีการฟื้นฟูหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นมาใหม่

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การขยายอาณาเขตสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือของสมเด็จพระเจ้าตากสิน มุ่งเน้นเรื่องกำลังคนและเสบียงเป็นหลัก นอกจากเพื่อเป็นการตัดกำลังผู้นำของหัวเมืองที่พยายามเป็นใหญ่อย่างเจ้าพระยาพิษณุโลกแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งแต่เดิมเป็นเจ้าเมืองตาก และเป็นพ่อค้าเกวียนทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ ย่อมทรงทราบดีว่า หัวเมืองฝ่ายเหนือที่ไม่ได้

³⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545) หน้า 15-16.

³⁵ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศและจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี), หน้า 137-140.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107

³⁷ เรื่องเดียวกัน.

บอบช้ำจากสงครามพม่า³⁷ มีประโยชน์ทั้งในด้านกำลังคน เสบียงอาหาร และสินค้า การกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือลงไปอยู่ในภาคกลางหลังศึกอะแซหวุ่นก็ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อเศรษฐกิจของกรุงธนบุรี เพราะได้มีการเพิ่มจำนวนแรงงานในการผลิตอย่างมากมาย การขยายพระราชอาณาเขตสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือจึงก่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจในด้านแรงงาน

การขยายอำนาจสู่หัวเมืองล้านนา

ดินแดนล้านนาตั้งอยู่ในเขตหุบเขาตอนในภาคพื้นทวีป ลักษณะการตั้งถิ่นฐานจะกระจายตัวอยู่ในหุบเขาต่างๆ แอ่งที่ราบที่สำคัญถือเป็นแกนกลางของรัฐล้านนาคือ แอ่งเชียงใหม่ และแอ่งเชียงใหม่ หรือแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน³⁸ พื้นฐานสำคัญทางเศรษฐกิจคือการทำเกษตรกรรมตามที่ราบหุบเขาเหล่านี้

ล้านนาตกอยู่ใต้การปกครองของพม่านานถึง 216 ปี คือ ตั้งแต่ปีพ.ศ.2101 – 2317 ก่อนที่สมเด็จพระเจ้าตากสินจะยึดล้านนาไว้ได้ พม่ามีบทบาทในล้านนาอย่างมาก เนื่องจากพม่าเห็นความสำคัญของล้านนาในแง่ของความมั่นคง เนื่องจากจะทำให้สามารถดูแลรักษาความสงบในรัฐฉาน และเป็นหัวเมืองสำคัญในการกวาดต้อนผู้คนและเสบียง เพื่อเข้าตีอยุธยา³⁹ ในขณะเดียวกันอยุธยาหลังรัชกาลสมเด็จพระไชยราชา กลับไม่มีความสนใจในล้านนามากนัก แม้ว่าสมเด็จพระนเรศวรจะยึดล้านนาได้ แต่ก็ไม่ได้จัดการปกครองอย่างจริงจัง สวัสดิ์ อ่องสกุล กล่าวถึงนโยบายของอยุธยาต่อหัวเมืองล้านนาว่า

“รัฐไทยในสมัยอยุธยาไม่ได้คิดขยายดินแดนออกไปไกลถึงล้านนา ความพอใจของอยุธยาได้หยุดลงแค่การยึดครองสุโขทัย เพราะคาดว่าเมืองหน้าด่านในเขตสุโขทัยคงเพียงพอต่อการใช้ป้องกันข้าศึก”⁴⁰

³⁸ สวัสดิ์ อ่องสกุล, “ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนาและรัฐไทย,” ใน สายธารแห่งความคิด 2, วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ (รุ่งแสงการพิมพ์, 2544), หน้า 114.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

เช่นเดียวกับ David K. Wyatt ที่ให้ความเห็นโดยสำรวจจากพระราชพงศาวดารว่า รัฐอยุธยาให้ความสนใจในหัวเมืองล้านนาน้อยกว่าความสนใจเขมร⁴¹ บทบาทของอยุธยาในหัวเมืองล้านนาจึงมีไม่มากนัก เหตุผลส่วนหนึ่งอาจมาจากความห่างไกลของระยะทางและสภาพภูมิศาสตร์ทำให้ยากแก่การดูแลและครอบครอง แม้ว่าอยุธยาจะเห็นความสำคัญในแง่ยุทธศาสตร์ของหัวเมืองล้านนาในการป้องกันพม่า แต่ก็ไม่สามารถเข้าไปมีบทบาทได้มากนัก จนกระทั่งสมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินและพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องได้หัวเมืองล้านนาไว้ สวัสดิ์ อ่องสกุล ได้สรุปเงื่อนไขที่ทำให้รัฐไทยในยุคนี้ขยายอำนาจไปสู่ล้านนา ว่า

“เป็นเพราะบทเรียนที่ถูกพม่าเข้าทำลายกรุงศรีอยุธยาอย่างย่อยยับ ทำให้ผู้นำไทยเห็นพม่าเป็นคู่อริที่ต้องขับไล่ไปให้พ้นเขตแดน คือขอให้พม่าอยู่ไกลที่สุดเท่าที่จะทำได้ ยุทธศาสตร์ของรัฐไทยสมัยธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์จึงต้องสร้างแนวป้องกันตัวเองไว้หลายชั้น โดยเข้ายึดครองดินแดนรัฐชายขอบไว้ และพร้อมที่จะช่วยเหลือรัฐชายขอบให้เข้มแข็ง ทั้งนี้เพื่อกันพม่าให้อยู่ห่างออกไป”⁴²

สมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จไปตีหัวเมืองล้านนาครั้งแรกในปีพ.ศ.2313 โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะกำจัดพม่า และยุติการรบกวนทางหัวเมืองฝ่ายเหนืออย่างเด็ดขาด⁴³ แต่ยังคงตีเมืองเชียงใหม่ไม่ได้เพราะขาดเสบียงและกำลังน้อย⁴⁴ จึงถอยทัพกลับจนกระทั่ง พ.ศ. 2317 เมื่อมี

⁴¹ David K. Wyatt. Chaing Mai and Ayudhya: some approaches to their relations through the chronicle. *Proceedings for the International Workshop Ayudhya and Asia*. (Ayudhya: December 18-20, 1995) pp.180-181.

⁴² สวัสดิ์ อ่องสกุล, “ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนาและรัฐไทย”. *สายธารแห่งความคิด 2*, วุฒิชัย มุลศิลป์, บรรณาธิการ, หน้า130.

⁴³ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *ไทยรบพม่า*, หน้า455-467.

⁴⁴ *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศและจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี)*, หน้า 53.

ข่าวว่าพม่าเตรียมกำลังจะมาตีกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินตัดสินพระทัยไปตีเมืองเชียงใหม่ ก่อนเพื่อตัดกำลังพม่า⁴⁵ เพราะพม่าในระยเวลานั้น ใช้ความได้เปรียบในด้านที่ตั้ง กำลังคน และเสบียงอาหารจากหัวเมืองล้านนาที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์เป็นเครื่องช่วยเหลือพม่าในการทำสงคราม⁴⁶ การเข้าตีเชียงใหม่ครั้งนี้ได้รับความช่วยเหลือจากพระยาจำบ้านและพระยาภาววิละจากนครลำปาง ซึ่งเข้ามาสวามิภักดิ์ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงโปรดให้เป็นทัพหน้าขึ้นไปตีหัวเมืองล้านนาได้เมืองแพะ นครลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงโปรดให้พระยาจำบ้านเป็นพระยาวิเชียรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ เจ้าภาววิละเป็นพระยาภาววิละ เจ้าเมืองนครลำปาง ส่วนเมืองลำพูนให้เจ้าเมืองเดิมอยู่ เพราะได้ยอมเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ จากนั้นโปรดให้เจ้าพระยาจักรีอยู่จัดราชการที่เมืองเชียงใหม่ก่อน ต่อมาเจ้าพระยาจักรีสามารถเกลี้ยกล่อมเจ้าฟ้าเมืองน่านให้สวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินได้สำเร็จ⁴⁷ ใน พ.ศ.2317 หัวเมืองล้านนา เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพะ น่านจึงขึ้นกับกรุงธนบุรี อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ.2318 กองทัพพม่าที่ตั้งมั่นอยู่ที่เชียงแสนได้กลับเข้ามาตีเชียงใหม่ สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดให้เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ไปช่วยเมืองเชียงใหม่ และให้ไปตีเชียงแสนให้ได้ด้วย⁴⁸ แต่ยังไม่ได้ไปตีตามรับสั่ง ก็ต้องรีบกลับไปช่วยเมืองพิษณุโลก เพราะทัพพม่าของอะแซหุ่นก็เข้าตีเมือง จนกระทั่งพ.ศ.2319 พม่ายกมาตีเชียงใหม่อีกครั้ง พระยาจำบ้านเห็นพม่ามีกำลังมากจึงทิ้งเมืองไปสวรรคโลก⁴⁹ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงโปรดให้เจ้าพระยาสุรสีห์ร่วมกับพระยาภาววิละไปตีเมืองเชียงใหม่คืน แต่เมืองเชียงใหม่ก็เสียหายและร้างผู้คนเกินกว่าจะรักษาไว้ได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงโปรดให้ทิ้งเมืองเชียงใหม่

เมื่อหัวเมืองล้านนาตกอยู่ภายใต้กรุงธนบุรี พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีบันทึกไว้ว่า ได้ปืนใหญ่น้อย 2,110 กระบอก, ช้อง 328 คู่, ม้า 200 ตัว, ไทยมอญ 500 ครว และ ชาวเมืองสวรรคโลกอีกห้าร้อยเศษ⁵⁰ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงทำสงครามขยายอำนาจแต่ละครั้ง มักจะทรงคำนึงถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจควบคู่ไปด้วย การได้เมืองใดเมืองหนึ่งแต่ละครั้งย่อมหมายถึง

⁴⁵ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระราชทานภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 473.

⁴⁶ ปริศนา ศิรินาม, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," (ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2516), หน้า 94.

⁴⁷ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระราชทานภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 487.

⁴⁸ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, หน้า 132-133.

⁴⁹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, หน้า 96.

⁵⁰ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, หน้า 101.

การมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการเก็บส่วย การได้แรงงาน สิ้นค้า และเส้นทางการค้า เมื่อพิจารณาแล้ว อาจกล่าวได้ว่าหัวเมืองล้านนาเป็นข้อยกเว้น เพราะสมเด็จพระเจ้าตากสินขยายอาณาเขตไปยังหัวเมืองล้านนาเพื่อป้องกันไม่ให้พม่าใช้หัวเมืองแถบนี้เป็นแหล่งอาหารและเกณฑ์แรงงานได้ อย่างไรก็ตามความพยายามในการป้องกันหัวเมืองล้านนาคั้งนี้ไม่ประสบผลสำเร็จนัก เพราะเพียงหนึ่งปีหลังจากนั้นพม่าก็เข้าตีได้ การได้หัวเมืองล้านนาในปีพ.ศ.2317 จึงไม่ได้ประโยชน์มากนักทั้งด้านการเมืองและการค้า

ในด้านการเมืองแม้จะได้ล้านนาไว้ในอำนาจ แต่การรุกรานจากพม่าทำให้ต้องใช้ไพร่พลในการรักษาเมืองไว้ค่อนข้างมาก จนกระทั่งในที่สุดต้องกวาดต้อนมารวมกันในเมืองที่พอจะรักษาไว้ได้อย่างเมืองลำปาง อีกทั้งยังไม่สามารถตั้งเสียบียงอาหารลงมาเลี้ยงกรุงธนบุรีได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีสงครามอยู่ตลอด จำเป็นต้องใช้เสียบียงอาหารในการเลี้ยงผู้คนของตนเอง

ส่วนในด้านการค้านั้น สงครามทำให้การค้าดำเนินไปได้ยาก ทั้งการค้าภายในและการค้าภายนอก แม้ว่าแต่เดิมหัวเมืองล้านนาจะเป็นตลาดสำคัญที่พ่อค้าฮ่อ พ่อค้าเงี้ยวและพ่อค้าจากน่าน จะนำสินค้าโดยเฉพาะสินค้าประเภทของป่า เช่นชะมดเขียด และกำยาน เข้ามาขายในหัวเมืองล้านนา⁵¹ แต่สงครามได้ทำให้พ่อค้าต่างเมืองไม่กล้าเดินทางเข้ามาค้าขาย ส่วนที่ได้ประโยชน์อาจจะมาจากการเก็บส่วย อาจมีของป่าซึ่งเป็นที่ต้องการในการส่งออกเช่น น้ำผึ้ง งาช้าง แร่เหล็ก⁵² หัวเมืองล้านนาในขณะนั้นจึงไม่มีผลต่อการค้าของกรุงธนบุรีมากนัก

การขยายอาณาเขตสู่หัวเมืองล้านนา ผลที่มีต่อเศรษฐกิจและการค้าโดยรวม ซึ่งโดยรวมแล้วแม้จะได้ครอบครองหัวเมืองล้านนาในปีพ.ศ.2317 ซึ่งมีผลให้ได้แรงงาน ส่วย และสิ้นค้า แต่ก็นับว่าไม่ประสบความสำเร็จนัก เนื่องจากยังมีการรุกรานจากพม่าเข้ามาเรื่อยๆ อีกทั้งความห่างไกลจากเมืองกรุงธนบุรี ทำให้ไม่สามารถตั้งผลประโยชน์เข้ามาได้อย่างเต็มที่ทั้งเสียบียงอาหารและส่วย เพราะผลจากสงคราม ท้ายที่สุดทำให้ต้องทิ้งหัวเมืองล้านนาให้ร้างไว้ จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ รัฐได้เก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากหัวเมืองล้านนาอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะการเก็บส่วย

⁵¹ วิไล สุทธิศิริกุล, "เชียงใหม่ก่อนการเทศาภิบาล พ.ศ.2398-2442 : การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองเศรษฐกิจ," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2528), หน้า 28.

⁵² เรื่องเดียวกัน.

การขยายอำนาจสู่หัวเมืองภาคใต้

การขยายอาณาเขตสู่หัวเมืองภาคใต้เป็นการขยายอาณาเขตที่สำคัญเพราะสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ใช้หัวเมืองภาคใต้ซึ่งปลอดภัยจากสงครามเป็นแหล่งสำคัญในการผลิตสินค้าส่งออกและเสบียง ส่งมาเลี้ยงกรุงธนบุรีและกองทัพในการทำสงคราม การเข้าควบคุมหัวเมืองภาคใต้นี้ เป็นไปอย่างหลวมๆ ในแต่ละเมืองเองยังคงมีอำนาจในตนเอง โดยเฉพาะนครศรีธรรมราชซึ่งมีฐานะเมืองประเทศราช เห็นได้ชัดว่าการเข้าควบคุมหัวเมืองเหล่านี้ ไม่ได้มุ่งหวังอำนาจการปกครองเป็นสำคัญ แต่เป็นการมุ่งหวังผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ หัวเมืองที่สำคัญได้แก่ นครศรีธรรมราช และสงขลา

เมืองนครศรีธรรมราช

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองเก่าแก่ และมีความสำคัญมาตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยา ทั้งในแง่การเมืองการปกครองและเศรษฐกิจ ในแง่การเมืองนั้น นครศรีธรรมราชในฐานะเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา ได้ร่วมมือกับกรุงศรีอยุธยาทำสงครามต่อต้านมะละกาเป็นเวลานาน ส่วนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจนั้น ในสมัยอยุธยาตอนต้น นิธิ เอียวศรีวงศ์สรุปไว้ว่า

"ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ อยุธยาพึงได้ประกอบกันขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของระบบเมืองท่าของการค้าส่งผ่านซึ่งมี อยุธยาเป็น ศูนย์กลาง"⁵³

ต่อมาสถานะของเมืองนครศรีธรรมราชได้เปลี่ยนเป็นเมืองเอกด้วยเหตุผลว่า แรงผลักดันสำคัญที่อยุธยาเปลี่ยนสถานะของเมืองขึ้นมาเป็นหัวเมืองเอกอาจจะมาจากเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเปลี่ยนวิถีทางการค้าระหว่างประเทศของอยุธยา เพื่อให้ได้มาซึ่งสินค้าป่า,แร่ธาตุ และพืชผลบางชนิดนั้น อยุธยาจำเป็นต้องเข้าควบคุมเมืองขึ้นอันเป็นแหล่งผลิตมากขึ้น⁵⁴ อย่างไรก็ตาม

⁵³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา," ใน กรุงแตก พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2539), หน้า 248.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 249.

ตาม ในสมัยอยุธยาตอนปลายนโยบายของกรุงศรีอยุธยาที่มีต่อเมืองนครศรีธรรมราชเปลี่ยนไป โดยเป็นนโยบายที่มุ่งเน้นผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเช่นการเก็บส่วย การผูกขาดทางการค้า

ในสมัยธนบุรี เมืองนครศรีธรรมราชนับว่ามีความสำคัญสูง เนื่องจากในขณะนั้นหัวเมืองปักษ์ใต้ โดยเฉพาะเมืองนครศรีธรรมราชยังพึ่งพ้อมด้วยผู้คนและเสบียง เนื่องจากไม่ได้บอบช้ำจากสงครามพม่าเหมือนพื้นที่อื่นๆ หากปล่อยไว้ก็จะกลายเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ยากแก่การปราบ และช่วงเวลานั้นเป็นช่วงที่สมเด็จพระเจ้าตากสินต้องการตั้งกำลังคนและอาหารเพื่อความเข้มแข็งของกรุงธนบุรี ความเก่าแก่ของเมืองนครศรีธรรมราชทำให้เมืองกลายเป็นชุมชนที่มีผู้คนหนาแน่นและมีความสำคัญในด้านการค้าทางทะเล ในขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงต้องการตลาดเพื่อการซื้อขายสินค้าที่จำเป็น เมืองนครศรีธรรมราชมีอิทธิพลเหนือเส้นทางการค้าที่สำคัญ 3 เส้นทางซึ่งจะเอื้อประโยชน์ในการทำการค้าแก่สมเด็จพระเจ้าตากสินอย่างมาก⁵⁵ เส้นทางการค้าทั้งสามเส้นทางประกอบด้วย

1. เส้นทางสายตะกั่วป่า – กาญจนดิษฐ์ ซึ่งเป็นเส้นทางลำเลียงดีบุกจากกลางและสินค้าจากมหาสมุทรอินเดียสู่ภาคกลาง
2. เส้นทางลัดจากตรังสู่นครศรีธรรมราช
3. เส้นทางจากไทรบุรี – เมืองสงขลา ซึ่งเป็นเส้นทางที่พ่อค้าจีนจำนวนมากใช้ ในคริสต์ศตวรรษที่ 18

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองท่าที่มีการซื้อขายทั้งแบบการค้าส่งผ่านและสินค้าที่ผลิตขึ้นเอง ตั้งแต่สมัยอยุธยา นครศรีธรรมราชเป็นผู้กระจายสินค้าทั้งจากจีนและมหาสมุทรอินเดียไปยังเมืองท่าตามชายฝั่งตั้งแต่เวียดนามใต้ ไปถึงฝั่งสุมาตรา โดยมีเรือสำเภาเพื่อทำการค้าของตนเอง สินค้าที่ผลิตในหัวเมืองทางใต้หลายชนิดถูกส่งมานครศรีธรรมราชเพื่อทำการส่งออก⁵⁶ สินค้าสำคัญคือดีบุก ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นสินค้าสำคัญที่รัฐธนบุรีใช้แลกเปลี่ยนกับอาวุธปืนจากพ่อค้าตะวันตก นอกจากนั้นยังสามารถผลิตและรวบรวมพริกไทยจากหัวเมืองต่างๆ เพื่อส่งออก

⁵⁵ Keiko Kuroda, "The Establishment of a Chinese provincial State, Songkhla".

Paper presented to Thirteenth IAHA Conference. Tokyo, 5-9 September 1994.

⁵⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, " นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา," ใน *กรุงแตก พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย*, หน้า 237-238.

ความสำคัญทางเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชด้วยเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น เป็นเหตุผลด้านเศรษฐกิจที่ทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงตัดสินพระทัยปราบชุมนุมเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช

หลังจากปราบชุมนุมเจ้าพิมายได้แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินเข้าตีชุมนุมเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ.2312⁵⁷ โดยโปรดให้เจ้าพระยาจักรี(แขก)เป็นแม่ทัพ โดยมีพระยามราช พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาเพชรบุรี ร่วมทัพไปด้วย โดยเดินทางไปทางบกพร้อมไพร่พลห้าพัน แต่ไม่สามารถตีเมืองนครศรีธรรมราชได้ เพราะเกิดความขัดแย้งขึ้นในทัพก่อน สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงยกทัพหลวงไปทางเรือพร้อมไพร่พลหนึ่งหมื่นคน จึงสามารถตีเมืองนครศรีธรรมราชได้

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชหนีไป จึงโปรดให้ทัพบกของเจ้าพระยาจักรีแขกและทัพเรือของพระยาพิชัยราชาตามไปจับ ส่วนพระองค์ประทับอยู่ ณ เมืองสงขลา เจ้าพระยาจักรีแขกสืบทราบเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช พระยาพัทลุง หลวงสงขลา และบุตรภรรยาหนีไปเมืองตานี แม่ทัพทั้งสองนายจึงให้มีหนังสือไปถึงพระยาตานีศรีสุลต่านว่า ให้ส่งตัวเจ้านครกับพรรคพวกมาถวายให้สิ้น หากไม่ส่งมาจะยกกองทัพไปตีเมืองตานี⁵⁸ พระยาตานีจึงส่งเจ้านคร พระยาพัทลุง หลวงสงขลา เจ้าพัด เจ้ากลาง และบุตรภรรยามาให้แก่ข้าหลวง ข้าหลวงก็จำคนโทษทั้งนั้นใส่เรือรบมาถวาย ณ เมืองสงขลา⁵⁹ จากนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินได้เสด็จกลับมายังเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อจัดการระเบียบการปกครอง สำหรับตัวเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนั้น จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมิได้โปรดให้ประหารเหมือนเจ้าชุมนุมอื่นๆ แต่โปรดให้จองจำไว้ และนำตัวไปกรุงธนบุรี จากนั้นได้โปรดให้พระเจ้าหลานเธอ เจ้านราสูริยวงศ์ครองเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนั้น พระราชทานโทษให้ถอดออกจากพันธนาการ แล้วให้รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัถยาอยู่เป็นข้าราชการ ให้ พระราชทานบ้านเรือนที่อาศัยให้อยู่เป็นสุข⁶⁰

อย่างไรก็ตามในพ.ศ.2319 พระเจ้าหลานเธอ เจ้านราสูริยวงศ์สิ้นพระชนม์ จึงโปรดให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชกลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชอย่างเดิม ทั้งไว้แต่ลูกชายสองคนรับราชการในกรุงธนบุรีคือพระพงศ์นรินทร์ และพระอินทร์อภัย และลูกสาวที่รับราชการฝ่ายใน โดยยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราช จากเมืองเอกเป็นเมืองประเทศราช และยกฐานะเจ้าเมือง

⁵⁷ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, หน้า 491.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁰ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 (พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2516), หน้า

นครศรีธรรมราชเป็นพระเจ้าานครศรีธรรมราช พระราชทานสิ่งของมากมาย ปราภฏหลักฐานในหมายรับสั่ง เรื่อง โปรดเกล้าฯตั้งเจ้านครศรีธรรมราช และหมายรับสั่งเรื่อง ให้เจ้าพนักงานเชิญพระราชโองการออกไปพระราชทานมอบเมืองให้เจ้านครเป็นพระเจ้าานครศรีธรรมราช⁶¹ โดยมีขอบเขตอำนาจหน้าที่ปรากฏในสำเนาภฏ เรื่องตั้งพระเจ้าานครศรีธรรมราชครั้งกรุงธนบุรี ดังนี้

“เจ้าพระยาบวรบุรีได้รับการเฉลิมยศ เสมอด้วยเจ้าพระประเทศราช มีอำนาจตั้งพระยาอัครมหาเสนาและจตุสดมภ์สำหรับเมืองนครศรีธรรมราชได้คล้ายกรุงธนบุรี นอกจากนี้ยังให้พระเจ้าขันทสิมาบำรุงฝายหน้าฝายใน ให้สรรพไปด้วยสุรางคนางปราจค์ปราสาทราชเรือนหลวงน้อยใหญ่ในนอกพระนครของขันทสิมา จงพิจิตวรรณาไปด้วยโยธาทหาร ให้เป็นเกียรติยศศักดิ์ศรี ในพิภพแผ่นดินเมืองนครศรีธรรมราชสืบไป”⁶²

แม้ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินจะพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าเมืองประเทศราช แต่พระเจ้าานครศรีธรรมราชก็มิได้มีอำนาจเต็มเหมือนก่อน เพราะเมืองที่เคยอยู่ในปกครองได้แก่เมืองพัทลุง และเมืองสงขลา ต้องขึ้นตรงกับกรุงธนบุรีทำให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไม่มีอำนาจในการตั้งเจ้าเมือง นอกจากนี้ในการโปรดให้คืนนครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้าตากสินยังโปรดให้เจ้าพระยาอินทรวงศาคุมเรือรบถือพล 500 ออกไป แล้วรับสั่งให้ “อยู่ชำระว่ากล่าวเร่งรัดส่วยสาอากรในเมืองนครแคว้นแคว้นหัวเมืองขึ้นแก่เมืองนคร”⁶³

⁶¹ ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2523), หน้า 16-22.

⁶² สำเนาภฏ เรื่องตั้งพระเจ้าานครศรีธรรมราชครั้งกรุงธนบุรี อ้างถึงใน วิเชียร ณ นคร และคณะ. นครศรีธรรมราช, (กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์, 2521), หน้า 102.

⁶³ ศรี อมาตยกุล, รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร) พิมพ์ในงานศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรนุชิต, 2505. หน้า 181.

เจ้าพระอินทรวงษาได้ไปตั้งวังปราบที่ปากพระระหว่างเมืองกลางและตะกั่วทุ่ง เพื่อเร่งรัดส่วยตีบุกและสะสมกำลังรบทางน้ำไว้คุมทะเลด้านนอก⁶⁴ การตั้งวังของเจ้าพระอินทรวงษาในบริเวณนี้ แสดงให้เห็นว่ารัฐธนบุรีเห็นความสำคัญของตีบุก ในฐานะสินค้าส่งออกที่สำคัญ

การที่สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดฯให้ขุนนางที่ทรงไว้วางพระทัยและมีกองกำลังที่ขึ้นตรงกับกรุงธนบุรีไปควบคุมการเก็บส่วยและอากร อาจจะพิจารณาได้ในสองประเด็น ประเด็นแรกแม้จะโปรดฯให้ผู้นำที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นกลับไปปกครองหัวเมือง แต่ในด้านผลประโยชน์การส่งขุนนางจากส่วนกลางไปแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการเก็บผลประโยชน์ต่างๆเข้าสู่พระองค์ให้มากที่สุด ประเด็นที่สอง การส่งขุนนางจากส่วนกลางไป อาจแสดงให้เห็นว่า ในช่วงเวลานั้นรัฐธนบุรีไม่ได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จากหัวเมืองต่างๆมากเท่าที่ควร

ในช่วงก่อนที่สมเด็จพระเจ้าตากสินจะเข้าปราบชุมนุมเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองพัทลุงและเจ้าเมืองสงขลา ล้วนมาจากเครือญาติของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช คือ ได้ให้หลานชายเป็นเจ้าเมืองพัทลุง และเมื่อหลานชายถึงแก่กรรมก็ได้ให้พระยาพิมล ซึ่งอยู่ในกลุ่มอำนาจตนเป็นเจ้าเมืองพัทลุงแทน ส่วนเมืองสงขลา เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้ตั้งหลวงวิเถียน ซึ่งเป็นญาติอีกคนหนึ่งเป็นเจ้าเมือง⁶⁵ อย่างไรก็ตามเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินเข้ายึดเมืองนครศรีธรรมราชได้แล้ว ก็ทรงโปรดให้พระเจ้าหลานเธอ เจ้านราสูริยวงศ์ เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและโปรดให้มหาดเล็กของพระองค์ ชื่อจันไปเป็นพระยาพัทลุง ส่วนที่สงขลาโปรดให้คนในท้องถิ่นซึ่งมีอำนาจอยู่แต่เดิมชื่อโยม เป็นพระสงขลา นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้กล่าวถึงนโยบายนี้ว่า

“พระบรมราชาบายของพระเจ้ากรุงธนบุรีในการปกครองหัวเมืองภาคใต้นั้นคือความพยายามจะสืบทอดนโยบายของอยุธยาได้แก่การส่งคนสนิทที่ไว้วางใจได้อันมียศหรือตำแหน่งสูงใน

⁶⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา,” ใน กรุงแตก พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 263.

⁶⁵ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 53 พงศาวดารเมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช พงศาวดารเมืองพัทลุง, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2476), หน้า 260.

ส่วนกลางไปปกครองเป็นประธานแก่กลุ่มอำนาจท้องถิ่นย่อย
ทั้งหลาย”⁶⁶

แต่หลังจากนั้นไม่นานสมเด็จพระเจ้าตากสินได้โปรดให้เปลี่ยนตัวเจ้าเมืองพัทลุง
ใน พ.ศ. 2315 เจ้าเมืองสงขลา พ.ศ. 2318 และให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (หนู) กลับไปครอง
เมืองตามเดิมใน พ.ศ. 2319 ในการตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช(หนู)กลับไปในครั้งนี้ แม้ว่าจะดู
เหมือนสมเด็จพระเจ้าตากสินคืนอำนาจให้แก่คนในท้องถิ่นหรือกลุ่มอำนาจเดิม แต่ในความเป็น
จริงอำนาจของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชลดลง เพราะหัวเมืองอย่างสงขลาถูกย้ายมาขึ้นตรงกับกรุง
ธนบุรี อย่างไรก็ตามถือได้ว่าความสัมพันธ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินและเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช
(หนู) เป็นไปได้ดี เพราะเมื่อเจ้าพระยาจักรีปราบดาภิเษกนั้น ได้ถอดคนของสมเด็จพระเจ้าตากสิน
ในตำแหน่งต่างๆออก เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช(หนู)เป็นคนหนึ่งที่ต้องถูกถอดออก

การขยายอำนาจสู่นครศรีธรรมราชของสมเด็จพระเจ้าตากสินนั้น คือการขยายตัว
ทางการค้าสู่ทะเลทางหนึ่ง นอกเหนือจากฐานกำลังของพระองค์ที่ชายทะเลตะวันออก การขยาย
อำนาจสู่นครศรีธรรมราช ทำให้สามารถทำการค้าทางทะเลและขยายอำนาจเข้าสู่หัวเมืองอื่นๆของ
ภาคใต้ได้ เพราะนครศรีธรรมราชมีความสำคัญในฐานะที่เป็นทั้งเมืองท่าแบบการค้าส่งผ่าน และ
เป็นแหล่งผลิตสินค้าที่ยังอุดมสมบูรณ์⁶⁷ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงทรงดำเนินนโยบายคอง
นครศรีธรรมราชไว้เป็นเมืองเพื่อการค้าและใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพื่อการเก็บส่วยและการ
เกณฑ์ข้าวในยามสงคราม⁶⁸ โดยไม่มีการตั้งแรงงานที่ใช้ในการผลิตมาเป็นกำลังในกรุงธนบุรี
เหมือนพื้นที่อื่นๆ

สงขลา

เมืองสงขลาในสมัยอยุธยา มีที่ตั้งเมืองอยู่ 2 แห่ง อยู่ทางฝั่งเขาแดง เมืองแรกตั้งอยู่
ที่หัวเขาแดง เมืองหลังตัวเมืองตั้งอยู่เข้าไปในอ่าวจดฝั่งตะวันตกของปากแม่น้ำสงขลาเรียกว่า ฝั่ง

⁶⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา”. ใน กรุงแตก พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 260.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250.

⁶⁸ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, หน้า 127.

แหลมสน⁶⁹ การย้ายเมืองของเมืองสงขลานั้น สืบเนื่องมาจากการถูกทำลายโดยกองทัพอยุธยา สมัยสมเด็จพระนารายณ์ใน พ.ศ. 2223

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลาโดยเฉพาะทางฝั่งเขาแดงนั้น ถือได้ว่าอยู่ในสภาพที่เหมาะสมกับการเมืองการค้า กล่าวคือ เมืองสงขลามีสภาพเป็นเมืองท่า บริเวณชายฝั่งด้านเขานกกรำ ซึ่งเป็นบริเวณที่ติดกับหัวเขาแดงนั้นสามารถใช้เดินเรือได้สะดวก เพราะริมหาดด้านในมีลักษณะเป็นร่องเรื่อน้ำลึก เดินเรือได้สะดวก⁷⁰ นอกจากนี้ยังมีเส้นทางน้ำที่สำคัญสองสายซึ่งเชื่อมต่อกันระหว่างคาบตะวันตกของคาบสมุทรมาลายูกับทะเลสาบสงขลา เส้นทางนั้นคือทางน้ำสายสตูลทะเลสาบสงขลา และสายไทรบุรีทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นเส้นทางน้ำที่ใช้ติดต่อไปมา ขนถ่ายสินค้าระหว่างสองคาบสมุทรมานานแล้ว⁷¹ ที่ตั้งของเมืองสงขลา ยังเอื้ออำนวยต่อการเดินทางไปยังเมืองอื่นๆ และประการที่สำคัญคือ เมืองสงขลาเป็นเมืองท่าเสรีที่ไม่เข้มงวดในกฎระเบียบ มีคนจีนเป็นเป็นผู้ประกอบการค้า และเป็นศูนย์การค้าส่งผ่านที่สำคัญ⁷²

เมืองสงขลาเป็นเมืองท่าค้าขาย เศรษฐกิจหลักของเมืองอยู่ที่การค้า ไม่ใช่การเกษตรกรรม แต่ก็สามารถทำการเพาะปลูกได้

สินค้าออกสำคัญของสงขลาได้แก่

รังนก – เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีมากในเกาะแก่งของเมืองสงขลา และเป็นสินค้าที่มีความสำคัญต่อตลาดจีน

ดีบุก – แม้ว่าจะผลิตได้ไม่มาก แต่ก็ป็นสินค้าชนิดหนึ่งที่สงขลารวบรวมจากเมืองอื่นไว้ทำการค้าได้

ข้าว – แหล่งผลิตอยู่บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ในเขตเมืองพัทลุง ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ

พริกไทย – แหล่งผลิตอยู่บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา เช่นกัน⁷³

⁶⁹ สารูป ฤทธิ์ชู, "การพัฒนาเศรษฐกิจ : สังคมและการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 -24.", สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา (สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2539), หน้า 65.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

หัวเมืองสงขลา นับเป็นเมืองที่มีความสำคัญโดดเด่นในทางการค้า มีฐานะเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญมาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา สงขลามีผู้ปกครองเป็นชาวต่างชาติที่นับถือศาสนาอิสลาม แม้จะยอมขึ้นกับอยุธยาโดยอยู่ภายใต้การควบคุมของเมืองนครศรีธรรมราช⁷⁴ แต่มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าสงขลาสามารถสืบทอดอำนาจทางการเมืองได้อย่างอิสระ อยุธยาทำได้แต่เพียงรับรองเจ้าเมืองคนใหม่เท่านั้น ระหว่างนั้นสงขลาก็ทำการค้าของตัวเอง ตามหลักฐานของจีนนั้น สงขลามีการส่งเรือสินค้าของตนไปทำการค้าที่เมืองเอ๋อหิงของจีนตั้งแต่ปี พ.ศ.2272⁷⁵

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แม้สงขลาถูกปราบปรามเพราะเป็นกบฏในปีพ.ศ. 2223 แต่สงขลาก็สามารถฟื้นตัวได้ในเวลาไม่นานนัก นิโคลัส แชร်แวล ได้กล่าวถึงเมืองสงขลาซึ่งแสดงให้เห็นความเจริญของเมืองว่า

“ไม่มีเมืองใหญ่ๆอีกบนฝั่งทะเลที่อยู่ในอาณาเขตประเทศสยาม
นี้ นอกจากเมืองสงขลา (Soncourat หรือ Cingor) ไม่ค่อยเป็นที่
รู้จักนักในประเทศ ในด้านความใหญ่โตและสวยงาม นอกจาก
ความบังอาจที่ได้ก่อความกระด้างกระเดื่องต่อเจ้านายตนเมื่อ
ไม่นานมานี้”⁷⁶

ความเจริญของเมืองสงขลาตามที่แชร်แวล บรรยายไว้ แสดงให้เห็นความเจริญมั่งคั่งที่มาจากการค้าของสงขลา ซึ่งอยุธยาไม่สามารถจัดการอะไรได้มากนัก จนกระทั่งถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 23 เมื่ออยุธยาได้เปลี่ยนนโยบายในการควบคุมหัวเมืองภาคใต้ใหม่ โดยการส่ง

⁷⁴ ยงยุทธ ชูแว่น, "อำนาจทางการเมืองในความสืบเนื่องบทบาทการค้าของเมืองสงขลา ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 23," หน้า 83.

⁷⁵ Keiko Kuroda, *The Establishment of a Chinese provincial State, Songkhla*. Paper presented to Thirteenth IAHA Conference. Tokyo, 5-9 September 1994, หน้า 3.

⁷⁶ นิโคลัส แชร်แวล. *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม*. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. (พระนคร: คุรุสภา, 2505.), หน้า 54

ขุนนางผู้ใหญ่มาปกครองหัวเมืองภาคใต้ มีศูนย์กลางอยู่ที่นครศรีธรรมราช⁷⁷ สงขลาจึงอยู่ใต้
อำนาจของอยุธยาจนกระทั่งอยุธยาล่มสลาย

ในสมัยธนบุรี เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินเข้ายึดเมืองนครศรีธรรมราชได้ หลวง
สงขลาในขณะนั้นได้หนีไปกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อถูกจับได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ถอด
ออกจากตำแหน่งและตั้งคนของพระองค์เป็นเจ้าเมืองแทน ในพ.ศ.2318 ได้เปลี่ยนให้ตั้งชาวจีนชื่อ
เฮาเหียง เป็นพระยาสงขลา มีบรรดาศักดิ์เป็น หลวงอินทรีสมบัติ (เหียง)เฮาเหียง (Hao
Yieng) หรือ วุ หยาง(Wu Yang) พ่อค้าชาวจีนฮกเกี้ยนซึ่งเดินทางเข้ามาตั้งรกรากในสงขลาตั้งแต่
ปีพ.ศ.2293 ประสบความสำเร็จในการเพาะปลูกยาสูบและทำการค้าจันทน์ รวบรวม จนกระทั่ง
กลายเป็นหัวหน้ากลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยนที่มีอิทธิพลในท้องถิ่น⁷⁸ เข้าสวามิภักดิ์กับสมเด็จพระเจ้าตาก
สินเมื่อขณะที่ประทับอยู่ ณ เมืองสงขลา พร้อมกับถวายยาสูบ 50 ลัง ในช่วงหลังจากตีเมือง
นครศรีธรรมราชได้แล้ว⁷⁹ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงโปรดฯให้เป็นนายอากรรังนกของสงขลา มี
บรรดาศักดิ์เป็นหลวง พร้อมทั้งนำตัวลูกชายของวุ หยาง ชื่อ วุ เหวิน เหยา กลับมารับราชการใน
ฐานะราชองครักษ์ในกรุงธนบุรีด้วย⁸⁰ พงศาวดารเมืองสงขลาบันทึกเหตุการณ์ไว้ว่าหวุ หยาง มี
ความดีความชอบมาจากการทำอากรรังนก ถวายเงินปีละ 50 ชั่ง และส่งของเข้าไปถวายยังราช
ธานีทุกปีมิได้ขาด⁸¹ ในพ.ศ.2318 เมื่อหวุ หยาง ไปเข้าเฝ้าในกรุงธนบุรี เพื่อถวายเงิน สมเด็จพระ
เจ้าตากสินจึงโปรดฯให้เป็นหลวงอินทรีสมบัติ เจ้าเมืองสงขลา

⁷⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา," ใน กรุงแตก พระเจ้าตาก
และประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 256.

⁷⁸ Yumio Sakurai and Takako Kitagawa, "Hatien or Banteaymeas in the time of the
Fall of Ayutthaya " in From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia, ed. Kennon
Breazeale (Bangkok: Printing House of Thammasat University, 1999), p.154.

⁷⁹ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, หน้า 54.

⁸⁰ สกินเนอร์ จี วิลเลียม, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, แปลโดย
พรณี ฉัตรพลรักษ์และคณะ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ,บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์, 2529) หน้า 20.

⁸¹ พงศาวดารเมืองสงขลา, หน้า 76.

* หลังจากการเปลี่ยนราชวงศ์เป็นราชวงศ์จักรี หวุ หยาง ยังคงเป็นเจ้าเมืองสงขลาอยู่
จนกระทั่งถึงแก่กรรมใน พ.ศ. 2327 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดฯ ให้ หวุ เหวิน ฮุย ลูกชาย เป็นเจ้า
เมืองต่อจากบิดา

เมื่อพิจารณาจากจำนวนเงินที่ภู หยาง นำมาถวาย จะเห็นได้ว่าไม่มาก เพราะเป็นเพียงนายอากรรังนก แต่เหตุที่สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงโปรดปรานภู หยาง น่าจะมาจากความต้องการเครือข่ายทางการค้าในหัวเมืองทางใต้มากกว่า เพราะภู หยาง เป็นชาวจีนอพยพที่เข้ามาตั้งตัวในเมืองสงขลาจนกระทั่งกลายเป็นเศรษฐี จากการทำการค้าได้ แสดงว่าต้องเป็นผู้หนึ่งที่มีความรู้ในเครือข่ายการค้าของอ่าวไทยบริเวณหัวเมืองทางใต้

ในพ.ศ.2320 พระยาสงขลามีเรื่องบาดหมางกับพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) เรื่องกรมการเมืองนครศรีธรรมราชไปเก็บเอาลูกสาวชาวเมืองสงขลาไปรับราชการในวังของพระเจ้านครศรีธรรมราชโดยพลการ เมื่อเจ้าเมืองสงขลารายงานไปยังกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงโปรดให้ยกเมืองสงขลาขึ้นเป็นเมืองชั้นตรีขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรีใน พ.ศ.2320

เมืองสงขลาภายใต้การนำของหลวงอินทรีสมบัติ ขึ้นตรงกับกรุงธนบุรีในช่วงเวลาที่มีการค้าของกรุงธนบุรีกำลังขยายตัว สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ใช้หลวงอินทรีสมบัติเป็นกำลังสำคัญในการทำการค้า⁸² การจัดหาสินค้าเพื่อลงเรือสำเภาไปขายเมืองจีน⁸³ และการดูแลหัวเมืองภาคใต้ การแยกสงขลาออกจากนครศรีธรรมราชจึงไม่ใช่เหตุผลทางการเมืองในการจำกัดอำนาจของพระเจ้านครศรีธรรมราชเท่านั้น แต่ยังเป็นการดึงผลประโยชน์ทางการค้าเข้าสู่กรุงธนบุรีอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย หลังจากการแบ่งผลประโยชน์ให้กับเจ้าเมืองสงขลาแล้ว นอกจากนั้นการค้ากับจีน สมเด็จพระเจ้าตากสินยังต้องการชาวจีนในการทำการค้าแบบเอกชนก่อนการการเปิดการค้าในระบบบรรณาการสำเร็จ ซึ่งสงขลาสามารถทำการค้าในรูปแบบเอกชนของตัวเองมานานแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินย่อมทรงต้องการใช้ประโยชน์จากการค้าแบบเอกชนของสงขลา อาจมีการใช้เรือสำเภาและชาวจีนในความควบคุมของพระยาสงขลาทำการค้าสำเภาให้กับพระองค์ นอกเหนือไปจากการใช้สงขลาเป็นเมืองท่าในการจัดหาสินค้าและส่งออกสินค้าทั่วไป ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ชาวจีนฮกเกี้ยนในสงขลาคงมีบทบาทในการช่วยพระองค์ทำ

⁸² Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652-1853*, p.163.

⁸³ เจนนิเฟอร์ เวย์น คุชแมน. การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์. แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2528) หน้า 93

การค้าอยู่ไม่น้อย เพราะนอกเหนือจากชาวจีนแต่จิวแล้ว ชาวจีนฮกเกี้ยนยังเป็นชาวจีนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในทางการค้าและทางการเมือง⁸⁴

กลาง

กลางหรือภูเก็ตในปัจจุบันมีลักษณะเป็นเกาะ ชนพวกแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นพวกแรกบนเกาะกลางคือ พวกเงาะ (Negritos) ซึ่งน่าจะเป็นพวกเดียวกับเซมัง ซาไก ที่ยังมีอยู่ในแถบชายฝั่งตะวันตกของมลายู และอาศัยอยู่บนเกาะที่กระจัดกระจายอยู่ในทะเลอันดามัน ต่อมาพวกมอญก็แผ่ขยายลงมาจากพะโค (Pegu) มาอยู่บริเวณนี้ ชาวจีนเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยอยุธยา รวมทั้งชาวตะวันตกชาติต่างๆ เข้ามาติดต่อค้าขายในเกาะกลาง ชาติแรกที่เข้ามาคือพวกโปรตุเกส ต่อมาเป็นฮอลันดา ฝรั่งเศสในตอนปลายกรุงศรีอยุธยา และอังกฤษคงเข้าในช่วงกรุงธนบุรี⁸⁵ จำนวนประชากรในเกาะกลางซึ่งมีการบันทึกไว้ในปี พ.ศ.2327 โดยกัปตันเจมส์ ฟอร์เรสต์ ได้ประมาณจำนวนประชากรเมืองกลางไว้ในช่วงก่อนจะมีสงครามกับพม่าจำนวนประมาณ 12000 คน แต่พันเอก ยี.อี.เยริณี ว่าน่าจะมีประมาณ 15000-20000 คน⁸⁶

ในด้านการปกครอง กลาง หรือ ภูเก็ต ขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา แต่ก็เป็นไปในลักษณะหลวมๆ เพราะระยะทางที่ห่างไกลและสภาพภูมิศาสตร์ การคมนาคมยากลำบากในการติดต่อทำให้ฝั่งตะวันตกนี้ไม่ค่อยมีผู้อยู่อาศัย การคมนาคมทางบกเป็นไปอย่างลำบากเพราะทิวเขาซึ่งตั้งอยู่ตอนกลางของคาบสมุทร การเดินทางจึงต้องอาศัยการคมนาคมทางน้ำ หรือการเดินทางเร็ว เส้นทางเดินเรือจากมะริดถึงเกาะภูเก็ตใช้เวลาเพียง 12 วันเท่านั้น⁸⁷ ดังนั้นอำนาจของราชธานีเหนือกลาง

⁸⁴ Keiko Kuroda, The Establishment of a Chinese provincial State, Songkhla, p 6.

⁸⁵ วิสันธนี โพธิ์สุนทร, กลาง ภูเก็ต และชายฝั่งทะเลอันดามัน : โบราณคดี ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ และเศรษฐกิจ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2532), หน้า 116-117.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

⁸⁷ Adrien Launay, Histoire de la Mission de Siam, 1662-1811. (Documents Historiques 1) Paris, 1920, หน้า 81 อ้างถึงใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, "จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล: ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต", ใน กรุงแตก พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2539), หน้า 170.

จึงขึ้นกับว่าราชธานีมีอำนาจเหนือมณฑลและตะนาวศรีเพียงใด⁸⁸ แสดงให้เห็นว่าอำนาจเหนือกลางของรัฐอยุธยาไม่นับใช้อำนาจที่มีอยู่อย่างมั่นคง

สินค้าหลักของกลางคือดีบุก เป็นสินค้าที่กลางใช้ในการไปแลกเปลี่ยนค้าอุปโภคบริโภคจากเมืองอื่น ส่วนการทำนาผลิตข้าวนั้น ส่วนมากทำนาในตอกลางของเกาะ และมีการปลูกมะนาว ส้ม และแตงโม⁸⁹ แต่อย่างไรก็ตาม กลางก็ยังไม่สามารถผลิตอาหารได้เพียงพอต่อความต้องการของคนในเกาะได้ แร่ดีบุกจึงเป็นสินค้าที่สำคัญที่สุด ซึ่งพ่อค้าชาวฝรั่งเศสได้บันทึกไว้ว่า

“แร่ดีบุกนี้เป็นสิ่งสำคัญของเมืองนี้ และที่ได้เกิดมีการค้าขาย และที่ชาวเมืองได้อยู่เลี้ยงชีพไปได้ก็โดยอาศัยแร่ดีบุกนี้เอง เพราะชาวเมืองขุดแร่ดีบุกได้ ก็เอาแร่ขึ้นไปแลกเปลี่ยนกับพ่อค้า ซึ่งนำสินค้ามาจากภายนอก เพื่อเอามาแลกเปลี่ยนกับดีบุกนั่นเอง”⁹⁰

กลางอยู่ในอำนาจของนครศรีธรรมราชมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จนกระทั่งสมัยธนบุรี เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินตีเมืองนครศรีธรรมราชได้ พระองค์ทรงจัดการแต่งตั้งเจ้าเมืองในหัวเมืองภาคใต้โดยให้พระราชวงศ์ครอง แต่สำหรับเมืองกลางได้โปรดฯให้ชาวจีนแต่จิว ข้าหลวงเดิมไปปกครอง เรียกกันว่า “พระยาถลางคางเซ้ง” ในเมืองกลางมีชาวจีนรวมกลุ่มตั้งรกรากอยู่ไม่น้อย มีอาชีพหลักคือการทำเหมืองดีบุก โดยทำการถลุงแร่เอง⁹¹

⁸⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล: ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต,” ใน *กรุงแตก พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย*, หน้า 170.

⁸⁹ วิสันธนี โพธิ์สุนทร, *ถลาง ภูเก็ต และชายฝั่งทะเลอันดามัน : โบราณคดี ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ และเศรษฐกิจ*, หน้า 121.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

⁹¹ Jean Koenig, “Journal of a Voyage from India to Siam and Malacca in 1779, tr. From his ms. In the British Museum,” *Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society*, 26 (January 1894) p.161. อ้างถึงใน วิลเลียม จี สกินเนอร์. *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์และคณะ. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529) หน้า 17.

แต่เดิมนครศรีธรรมราชสามารถเรียกเก็บผลประโยชน์จากกลางในทางการค้าได้ แต่เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงโปรดให้พระยาอินทรวงษาตั้งกองเร่ร่อนช่วยอากรในเขตหัวเมืองขึ้นปีพ.ศ.2319⁹² อำนาจเหนือกลางของนครศรีธรรมราชจึงหมดไป อย่างไรก็ตามอำนาจที่ธนบุรีมีเหนือกลางนั้นก็ไม่ได้มีอยู่อย่างแท้จริง เนื่องจากกลางเองก็พยายามจะหาศูนย์อำนาจอื่นๆ ซึ่งอาจเอื้อประโยชน์แก่กลางได้มากกว่า ดังจะเห็นได้จากความพยายามในการเสนอกลางให้แก่อังกฤษของพระยาถลางคางเซ่งซึ่งเป็นคนของพระองค์เอง ในพ.ศ.2316 เพื่อให้อังกฤษคุ้มครองกลางและเป็นอิสระจากสยาม⁹³ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงเรียกพระยาถลางเซ่งกลับกรุงธนบุรีและโปรดให้ลงโทษประหารชีวิตในที่สุด⁹⁴ หลังจากนั้นได้โปรดฯให้พระยาพิมล(ชัน) เจ้าเมืองพัทลุงเดิมไปเป็นเจ้าเมืองกลางและผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชายทะเลตะวันตก

พระยาพิมล(ชัน)เป็นผู้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับอำนาจท้องถิ่นเมืองกลางทางการสมรส เพราะภรรยาของพระยาพิมลคือคุณหญิงจัน นอกจากนั้นพระยาพิมล(ชัน)ยังมีความใกล้ชิดสนิทสนมกับบุคคลหนึ่งซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากในทางการเมืองและการค้าของกลางคือ ฟรานซิส ไลท์ ในพ.ศ.2319 มีหลักฐานระบุว่า กรมการเมืองกลางซื้อปืนคาบศิลา 962 กระบอก ปืนชาติजेระมัด 900 กระบอก โดยมีกัปตันมังกูเป็นผู้นำมาส่งยังกรุงธนบุรี⁹⁵ ชาวอังกฤษผู้นี้มีบทบาทสำคัญกับการค้าของกรุงธนบุรี เนื่องจากเป็นพ่อค้าคนกลางที่นำเข้าอาวุธปืนแก่กรุงธนบุรี จนกระทั่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระราชาธิบดีน นอกจากนั้นในพ.ศ.2319 ยังมีหลักฐานการทำสัญญาแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างราชฎรกลางกับฟรานซิส ไลท์ โดยทำการแลกเปลี่ยนระหว่าง

⁹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, "จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล: ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต," กรุงเทพ พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 178.

⁹³ Anderson John, *Political and Commercial Considerations Relative to the Malayan Peninsula and the Settlements in the Straits of Malacca* (Singapore:1965) อ้างถึงใน นิธิ เอียวศรีวงศ์ "จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล: ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต," ใน กรุงเทพ พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 186.

⁹⁴ ปัญญา ศรีนาค, ถลาง ภูเก็ต และบ้านเมืองฝั่งทะเลตะวันตก (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 109.

⁹⁵ สมบูรณ์ แก่นตะเคียน, ประวัติเมืองภูเก็ต (เพชรบุรี: ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูเพชรบุรี), ภาคผนวก หน้า 16.

ดีบุกของกลางกับข้าวสาร ผ้า และฝิ่น⁹⁶ ฟรานซิส ไลท์มีบทบาทในทางการค้าในเกาะกลาง ในปี พ.ศ.2320 ไลท์มีความคิดจะหาเอาพื้นที่บางส่วนของเกาะมาเป็นของตัวเอง เพื่อประโยชน์ทาง เศรษฐกิจ⁹⁷

ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าอะไรเป็นสาเหตุสำคัญ แต่ในปีพ.ศ.2322 สมเด็จพระเจ้าตากสินได้มีพระราชโองการให้ฟรานซิส ไลท์ ออกนอกพระราชอาณาจักร และพระยาพิมลถูกถอดจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชายทะเลตะวันตก เหลือเพียงตำแหน่งเจ้าเมืองกลาง ปัญญา ศรีนาค ให้ความเห็นว่าการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันเองของกลางกับฟรานซิส ไลท์ นั้นเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยเกิดขึ้นในระบบการค้าที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้ผูกขาดสินค้าหลายรายการ ด้วยพระคลังสินค้า⁹⁸ หลังการถอดพระยาพิมลจากตำแหน่ง ได้โปรดให้เจ้าพระยาอินทรวงษา ปกครองหัวเมืองชายทะเล จนกระทั่งสิ้นรัชสมัยของพระองค์

โดยสรุปแล้ว กลางในสมัยธนบุรีนั้น มีบทบาทสำคัญเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญ คือดีบุก ซึ่งเป็นสินค้าหนึ่งที่มีชื่ออยู่ในรายการสินค้าออกของกรุงธนบุรี ส่วนในด้านอำนาจการปกครองนั้น อาจกล่าวได้ว่ากรุงธนบุรีมีบทบาทเหนือกลางน้อยมาก อาจเนื่องมาจากสภาพ ภูมิศาสตร์และการเมืองภายในของเกาะกลาง

เมืองทางชายฝั่งทะเลตะวันออก และหัวเมืองภาคใต้ มีความสำคัญในฐานะเมืองท่า และจุดพักเรือขนส่งสินค้ารวมทั้งหลบลมมรสุมในอ่าวไทย เมืองเหล่านี้จึงได้กลายเป็นเมืองท่าสำคัญ ซึ่งมีเส้นทางเชื่อมต่อกัน ดังนี้

1. ออกจากปากแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด ตัดข้ามอ่าวไทยที่ เกาะช้าง จนถึงเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และปัตตานี
2. ออกจากปากแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด เกาะกง และตัดข้ามอ่าวไปปากน้ำเมืองระนอง

⁹⁶ ปัญญา ศรีนาค, กลาง ภูเก็ต และบ้านเมืองฝั่งทะเลตะวันตก (กรุงเทพฯ: มติชน,2546), หน้า 109.

⁹⁷ E.H.S. Simmond, The Thalang Letters 1773-94: Political aspects and the Trade in arms, Page 594.

⁹⁸ ปัญญา ศรีนาค, กลาง ภูเก็ต และบ้านเมืองฝั่งทะเลตะวันตก, หน้า 109-110.

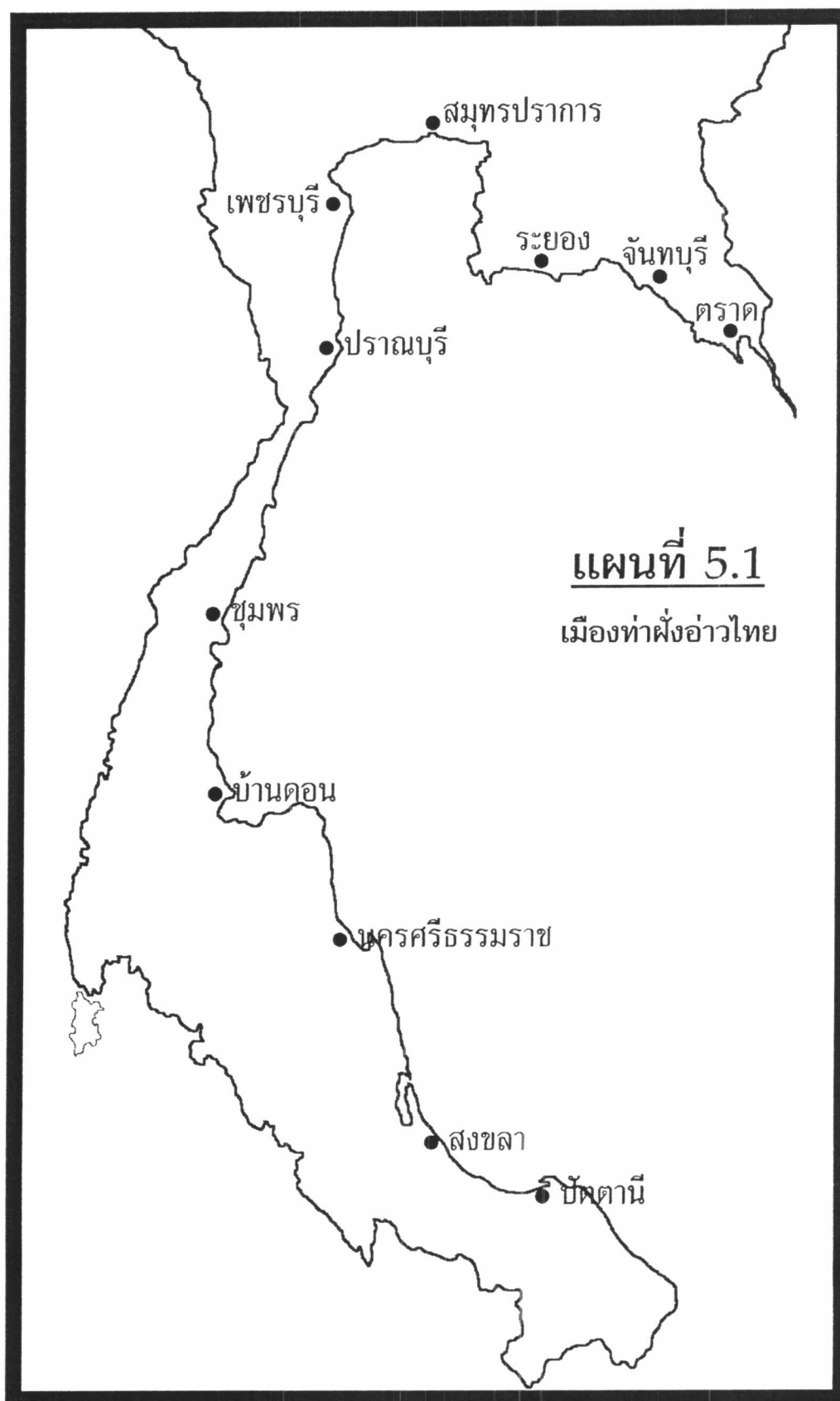
3. ออกจากปากแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด เกาะกง ตัดข้ามอ่าวไปปากน้ำชุมพร เดินทางต่อไปบ้านดอน นครศรีธรรมราช สงขลา และปัตตานี
4. ออกจากปากแม่น้ำเจ้าพระยา ไปเมืองเพชรบุรี ปราณบุรี ชุมพร บ้านดอน นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี
5. ออกจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาไปเกาะสีชัง ตัดข้ามอ่าวไปสามร้อยยอด ปราณบุรี ชุมพร บ้านดอน นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี

จากเมืองท่าชายฝั่งทะเลเหล่านี้ สามารถเดินทางต่อไปยังตลาดการค้าที่สำคัญทั้งสามแห่ง โดยทางทิศตะวันออกไปสู่เขมร เวียดนามตอนใต้และจีน ทางทิศใต้จะเป็นเส้นทางไปสู่คาบสมุทรมลายู และหมู่เกาะในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บางส่วนแยกออกไปทางทะเลอันดามันไปสู่อินเดียและลังกา⁹⁹ นอกจากนั้นหัวเมืองภาคใต้ยังเป็นเส้นทางของสินค้าที่มาจากฝั่งมหาสมุทรอินเดีย เข้าสู่เมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่เส้นทางจากเทือกเขาตะนาวศรีข้ามมายังคอขวดกระแสน้ำจากฝั่งทะเลตะวันตก ตัดเข้าสู่ทะเลสาบสงขลา และเส้นทางจากเกาะหมากและไทรบุรีไปยังเมืองสงขลาและเมืองปัตตานี¹⁰⁰

การได้หัวเมืองภาคใต้ไว้ในพระราชอำนาจ หลังจากการได้หัวเมืองชายทะเลตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมีพระราชอำนาจเหนือเครือข่ายการค้าฝั่งอ่าวไทยทันที (ดูแผนที่เมืองท่าฝั่งอ่าวไทย)

⁹⁹ อติศร หมวกพิมาย, กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ.2310 -2398, หน้า141-143.

¹⁰⁰ Kennon Breazeale, "Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible," in From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia, ed. Kennon Breazeale (Bangkok: Printing House of Thammasat University, 1999), p. 15.

การขยายอำนาจสู่ฮาเตียน(พทโธมาศ)

เนื่องจากเมืองฮาเตียน เป็นเมืองท่าที่มีความเจริญจากการค้าขายส่งผ่าน และมีความสำคัญในฐานะเส้นทางการค้าของกัมพูชาและลาวตอนใต้ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงตระหนักดีว่าการได้เมืองฮาเตียนไว้ในพระราชอำนาจ จะช่วยการเปิดเส้นทางการค้า แหล่งสินค้า และในขณะเดียวกัน อาจสามารถเข้าแทรกแซงกัมพูชาและลาว

เมืองพทโธมาศหรือที่เรียกว่าเมืองบันทายมาศ,เมืองคันเคา และเมืองฮาเตียนเป็นเมืองท่าสำคัญอีกเมืองหนึ่ง มีบทบาททางการค้าอย่างมากในสมัยธนบุรี และเป็นเมืองซึ่งมีลักษณะพิเศษคือ เป็นทั้งเมืองอิสระ เมืองที่ขึ้นกับเวียดนาม และเมืองที่ขึ้นกับกัมพูชา ในระยะเวลาเพียงไม่กี่ปี

เมืองฮาเตียนก่อตั้งขึ้นในราวปี ค.ศ.1700¹⁰¹ ผู้ก่อตั้งคือ มักคู(Mac Cuu) ซึ่งสร้างเมืองฮาเตียนขึ้น พร้อมกับหมู่บ้านอีก 7 หมู่บ้าน เพื่อรับชาวอพยพจากเมืองจีน เวียดนามและกัมพูชา มักคูเป็นชาวจีนกวางตุ้ง อพยพเข้ามาในกัมพูชาพร้อมกับชาวจีนกวางตุ้งจำนวนหนึ่ง ไม่นานก็ได้รับตำแหน่งออกญา และได้ปกครองเมืองฮาเตียน มักคูได้สร้างเมืองฮาเตียนในแบบหมู่บ้านชาวจีน และสร้างความรำววยจากการสร้างบ่อนการพนัน และการทำเหมือง พ่อค้าชาวจีน พ่อค้าชาวเวียดนาม พ่อค้าชาวเขมร และพ่อค้ามาเลย์ต่างเดินทางเข้ามาค้าขายและเล่นการพนันในเมืองฮาเตียน¹⁰² แต่แรกเริ่มเมืองฮาเตียนเป็นเมืองท่าของกัมพูชา ผู้ครองเมืองได้รับบรรดาศักดิ์ตามแบบเขมร แต่ในปีค.ศ. 1708 เป็นต้นมา มักคูได้ส่งบรรณาการไปยังราชสำนักเวียดนามและในขณะเดียวกันก็ยังคงส่งบรรณาการไปราชสำนักกัมพูชาด้วยเช่นกัน

ด้วยความรำววยจากการค้าและการเปิดบ่อนพนัน ส่งผลให้ตระกูลมัก (The Mac Family) เข้มแข็งและมีกองกำลังของตนเอง ในเวลาเพียงไม่นานพ่อค้าชาวตะวันตกซึ่งเดินทางมาถึงเมืองฮาเตียนในค.ศ. 1720 ได้บันทึกไว้ว่าเมืองฮาเตียนเป็นเมืองท่าที่เจริญรุ่งเรืองที่สุดใน

¹⁰¹ Puangthong Rungswadisab, "Attempts to Monopolise Cambodian Trade : Siamese Invasions of Hatien in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries", Proceeding of International Seminar on Thailand and Her Neighbours, Vol.2: Laos, Vietnam and Cambodia, p. 2.

¹⁰² Yumio Sakurai and Takako Kitagawa, "Hatien or Banteaymeas in the time of the Fall of Ayutthaya " in From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia, p.155.

อ่าวไทย¹⁰³ ความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของเมืองฮาเตียนที่เห็นได้ชัดคือการผลิตเงินตราของตัวเองออกใช้ในการค้าขาย¹⁰⁴ แสดงถึงการขยายตัวทางการค้าที่จำเป็นต้องมีเงินตราของตัวเองออกมารองรับ ความโดดเด่นของเมืองฮาเตียนในฐานะเมืองท่า ได้ดึงดูดความสนใจของอาณาจักรต่างๆที่มุ่งหวังจะเข้าครอบครอง รวมทั้งอยุธยา ในค.ศ.1717 สมเด็จพระเจ้าท้ายสระได้ส่งกองทัพไปตีเมืองฮาเตียน¹⁰⁵ แต่ไม่สำเร็จเพราะเวียดนามส่งกองทัพมาช่วย ฮาเตียนเสียหายจากสงครามจนทำให้เศรษฐกิจการค้าซบเซาไปช่วงหนึ่ง แม้อยุธยาจะไม่สามารถยึดครองเมืองฮาเตียนได้ แต่ก็ส่งผลให้เมืองฮาเตียนหันมาสร้างความสัมพันธ์กับอยุธยา โดยการส่งบรรณาการไปยังราชสำนักอยุธยา ด้วย¹⁰⁶ ในค.ศ.1766 อยุธยาเตรียมตัวจะเข้าตีเมืองฮาเตียนอีกครั้ง มักเทียนตุได้ขอความช่วยเหลือไปยังเวียดนาม แต่พม่าได้ยกทัพมาล้อมอยุธยาเสียก่อน¹⁰⁷

มักคูตายในปีค.ศ.1735 ผู้ที่สืบทอดตำแหน่งต่อไปคือ มักเทียนตุ (Mac Thien Tu) หรือที่ในพระราชพงศาวดารไทยเรียกว่า"พระยาราชาเศรษฐี" มักเทียนตุเป็นลูกชายของมักคู มีมารดาเป็นผู้หญิงเวียดนาม ใน The Nguyen Chronicle ได้กล่าวถึงมักเทียนตุว่าได้รับการแต่งตั้งเป็นนายพลประจำเมืองฮาเตียนใน ค.ศ.1736 และได้รับพระราชทานเรือสามลำมีตรามังกร เป็น

¹⁰³ Alexander Hamilton, *A new Account of the East Indies*, Vol.2 (London, Argonaut Press, 1930), p105 cited in Puangthong Rungswadisab, "Attempts to Monopolise Cambodian Trade : Siamese Invasions of Hatien in the Eighteenth and Early nineteenth Centuries", *Proceeding of International Seminar on Thailand and Her Neighbours*, Vol.2: Laos, Vietnam and Cambodia, p3.

¹⁰⁴ Yumio Sakurai and Takako Kitagawa, "Hatien or Banteaymeas in the time of the Fall of Ayutthaya " in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, p.159.

¹⁰⁵ Bussakorn Lailert, " The Ban Plu Luang Dynasty 1688-1767, ". (Doctoral dissertation University of London, 1972), p.59.

¹⁰⁶ Chen Chingho, "Mac Thein Tu and Phraya Taksin," a Survey on their Political stand, Conflicts and Background," *In Proceedings of Seventh IAHA Conference*. vol 2. Bangkok. 22-26 August 1977, pp.1534-1575.

¹⁰⁷ Yumio Sakurai and Takako Kitagawa, "Hatien or Banteaymeas in the time of the Fall of Ayutthaya, " in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, p173.

สัญลักษณ์ของเรือที่ไม่ต้องเสียภาษีเมื่อมาค้าขาย นอกจากนั้นยังได้รับอนุญาตให้ตั้งโรงกษาปณ์เพื่อผลิตเงินตราของตนเอง รวมทั้งจัดตั้งกองกำลังของตนเองด้วย¹⁰⁸

Yumio Sakurai และ Takako Kitagawa อ้างถึงเมืองฮาเตียนภายใต้การนำของมักเทียนตูว่ามีการปกครองและกองกำลังทหารของตนเอง มักเทียนตูได้เชิญนักปราชญ์ชาวจีนมาพัฒนาวัฒนธรรมจีนในเมือง ในजनของมักเทียนตูเองก็มีธรรมเนียมไม่ต่างจากราชสำนักของจีน นอกจากนั้นยังมีการส่งคนไปจีนและญี่ปุ่นเพื่อพัฒนาความสัมพันธ์ทางการค้า เหมือนกับเมืองที่เป็นอิสระไม่ขึ้นกับใคร¹⁰⁹ ความเจริญทางการค้าได้พัฒนาเมืองฮาเตียนจนกระทั่งสามารถปกครองตัวเองได้

ไม่ว่าเมืองฮาเตียนจะพัฒนาด้วยตนเอง หรือได้รับการส่งเสริมจากผู้ปกครองของเวียดนาม แต่ความโดดเด่นและความเจริญของฮาเตียนในฐานะเมืองท่า รวมทั้งความเป็นอิสระในการปกครองก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ชัด

แต่แรกเริ่มเมืองฮาเตียนเป็นเมืองท่าของกัมพูชา ผู้ครองเมืองได้รับบรรดาศักดิ์ตามแบบเขมร แต่ในปีค.ศ. 1708 เป็นต้นมา มักคูได้ส่งบรรณาการไปยังราชสำนักเวียดนามและในขณะเดียวกันก็ยังคงส่งบรรณาการไปราชสำนักกัมพูชาด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม แม้จะส่งบรรณาการให้กับกัมพูชา และเวียดนาม แต่เมืองฮาเตียนก็มีลักษณะการปกครองตนเองอย่างมีอิสระ มีรายได้จากการเปิดบ่อนการพนัน การทำเหมือง และการเป็นเมืองท่าที่มีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า นอกจากนั้นยังมีพื้นที่ทำการเกษตรอย่างอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การปลูกข้าว ประการสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เมืองฮาเตียนเป็นเมืองท่าที่มีความคึกคักก็คือ ลักษณะที่ตั้งของเมือง กล่าวคือเมืองฮาเตียนตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำ Vinh the และเป็นเมืองท่าริมทะเล ซึ่งเป็นเส้นทางการค้าของลาวในการลำเลียงสินค้าออกทะเล รวมทั้งเป็นที่ขนถ่ายสินค้าของกัมพูชาออกสู่ทะเลด้วย ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 นั้น เมืองฮาเตียนเป็นเมืองท่าที่รองรับสินค้าจากลาวตอนใต้ และ

¹⁰⁸ Li Tana, "The Nguyen Chronicle to 1777," in *Southern Vietnam under the Nguyen Documents on the Economic History of Cochinchina 1602-1777*, eds. Li Tana and Anthony Ried (Singapore: Institute of Southeast Asia Study, 1993), p 131.

¹⁰⁹ Yumio Sakurai and Takako Kitagawa, "Hatien or Banteaymeas in the time of the Fall of Ayutthaya," in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, pp.159-160.

พนมเปญทั้งหมด¹¹⁰ เมืองของลาวตอนใต้ต้องส่งสินค้ามาทางเมืองฮาเตียนได้แก่ จำปาศักดิ์ สาละวัน แส่นปาง สีทันดร สตุงแตริง โดยล่องมาทางแม่น้ำโขง ถึงแม้จะมีทางเลือกในการส่งไปยังเมืองท่าอีก 2 เมืองคือ เมืองกำปอต และ กำปงสม แต่เมืองท่าสองเมืองนี้เดินทางไม่สะดวก เนื่องจากไม่มีเส้นทางน้ำซึ่งติดกับเมืองพนมเปญ ในขณะที่เดียวกันเรือจากอ่าวไทยสามารถเดินทางจากทะเลเข้าสู่คลองบริเวณเมืองฮาเตียน ล่องไปยังแม่น้ำซึ่งเป็นสาขาด้านตะวันตกของแม่น้ำโขง¹¹¹ ไปยังดินแดนด้านใน(hinterland)ได้ พ่อค้าจากที่ต่างๆจึงเห็นความสะดวกในการเลือกเดินทางผ่านเมืองฮาเตียน ดังนั้นการครอบครองเมืองฮาเตียน ย่อมหมายถึงการเข้าแทรกแซงควบคุมการค้าของกัมพูชาและลาวตอนใต้ รวมทั้งการค้าลุ่มแม่น้ำโขงทั้งหมด¹¹² ลักษณะภูมิประเทศของเมืองฮาเตียนส่งผลให้เมืองฮาเตียนสามารถรวบรวมสินค้าที่สำคัญ ซึ่งพ่อค้านำมาซื้อขายแลกเปลี่ยนโดยมากเป็นสินค้าประเภทของป่าจากเมืองต่างๆในลาวและกัมพูชา นอกจากนั้น ยังเป็นแหล่งรวมสินค้าซึ่งมาจากเมืองจีน ที่พ่อค้าจีนนำมาค้าขายเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นดินกลับไป ความสำคัญอีกด้านหนึ่งของเมืองฮาเตียน คือ เป็นเมืองยุทธศาสตร์สำคัญในการเข้าตีพนมเปญ เนื่องจากมีพื้นที่มีแม่น้ำเชื่อมต่อ ลักษณะทางภูมิศาสตร์เช่นนี้ทำให้เมืองฮาเตียนเป็นที่สนใจของหลายอาณาจักร โดยเฉพาะเวียดนามใต้ ซึ่งต้องการเข้าไปมีอำนาจในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงเช่นกัน

เมื่อเมืองฮาเตียนถูกสร้างขึ้นก็ได้กลายเป็นเมืองการค้าแทนพนมเปญทันที ความรุ่งเรืองของเมืองท่าแห่งนี้ดึงดูดความสนใจของหลายอาณาจักร รวมทั้งอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ได้ทรงส่งกองทัพมาตีเขมรและพม่ามาแต่ไม่สำเร็จ เนื่องจากเวียดนามยกทัพมาช่วย หลังการโจมตีของกองทัพอยุธยาไม่นาน เมืองฮาเตียนก็สามารถฟื้นตัว และเริ่มการสร้างถนน

¹¹⁰ Puangthong Rungswadisab, "Attempts to Monopolise Cambodian Trade : Siamese Invasions of Hatien in the Eighteenth and Early nineteenth Centuries" , Proceeding of International Seminar on Thailand and Her Neighbours, Vol.2: Laos, Vietnam and Cambodia., p 4.

¹¹¹ Kennon Breazeale, "Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible," in From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia, ed. Kennon Breazeale (Bangkok: Printing House of Thammasat University, 1999), p.4.

¹¹² Puangthong Rungswadisab, "Attempts to Monopolise Cambodian Trade : Siamese Invasions of Hatien in the Eighteenth and Early nineteenth Centuries" ,Proceeding of International Seminar on Thailand and Her Neighbours, Vol.2: Laos, Vietnam and Cambodia, p. 6.

เชื่อมต่อกับเมืองใกล้เคียงเป็นเครือข่าย¹¹³ การทำการค้า ในขณะเดียวกันความสัมพันธ์กับเวียดนามก็แน่นแฟ้นขึ้น

ในระยะแรก ธนบุรีและฮาเตียนไม่มีความขัดแย้งกันอย่างชัดเจน ฮาเตียนเป็นตลาดสำคัญในการนำเข้าข้าว สมเด็จพระเจ้าตากสินซื้อข้าวจำนวนมากจากเมืองพุทไธมาศเพื่อเลี้ยงประชาชนและเป็นเสบียงให้กับกองทัพ แม้ว่าในช่วงเวลานั้นมักเขียนดูจะรายงานเรื่องการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินในทางที่ไม่ดีไปยังจักรพรรดิจีน แต่ยังไม่ถึงขั้นการทำสงคราม จนกระทั่งเกิดความขัดแย้งในเรื่องที่มักเขียนดูพยายามสนับสนุนเจ้าศรีสังข์ เชื้อพระวงศ์ของอยุธยาให้ขึ้นเป็นกษัตริย์ และได้ส่งบุตรเขย (Ngo Nhung To Hau) เข้ามาค้าขายกับเรือส่งข้าวในปี ค.ศ. 1768 (พ.ศ. 2311) เพื่อลักพาตัวสมเด็จพระเจ้าตากสินแต่ไม่สำเร็จ บุตรเขยของมักเขียนดูตายสาเหตุของการตายยังกล่าวไม่ตรงกันในแต่ละหลักฐาน มีทั้งที่กล่าวว่าตายเพราะโรคระบาด และตายเพราะสมเด็จพระเจ้าตากสินสั่งฆ่า อย่างไรก็ตามการตายของบุตรเขยทำให้มักเขียนดูโกรธมาก จนกระทั่งยกทัพปิดล้อมหัวเมืองชายทะเลตะวันออกและโจมตีเมืองจันทบูรและตราด ใน ค.ศ. 1769 (พ.ศ. 2312)¹¹⁴ แม้จะไม่สำเร็จแต่ก็สร้างความเสียหายทางเศรษฐกิจ เพราะทั้งสองเมืองเป็นเมืองท่าสำคัญที่สร้างรายได้ให้กับธนบุรี¹¹⁵ ใน พ.ศ. 2314 สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงยกทัพไปตีเมืองฮาเตียน

หากจะอธิบายความสำคัญของเมืองฮาเตียนที่ส่งผลให้สมเด็จพระเจ้าตากสินยกทัพไปตีเพื่อเอาเมือง การอธิบายด้วยเหตุผลทางการเมือง เหตุผลของความเป็นจีนคนละกลุ่ม และ

¹¹³ Puangthong Rungswadisab, "Attempts to Monopolise Cambodian Trade : Siamese Invasions of Hatien in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries" ,Proceeding of International Seminar on Thailand and Her Neighbours, Vol.2: Laos, Vietnam and Cambodia, p.11.

¹¹⁴ Chen Chingho, "Mac Thien Tu and Phraya Taksin, a Survey on their Political stand, Conflicts and Background". In Proceedings of Seventh IAHA Conference. vol 2, Pp.1534-1575 Bangkok. 22-26 August 1977, pp1546-1548.

¹¹⁵ Ibid, p 14.

เหตุผลด้านความขัดแย้งระหว่าง ม่อชื้อหลิน หรือมักเทียนตู(Mac Thien Tu)¹¹⁶ และสมเด็จพระเจ้าตากสิน ล้วนแต่ไม่ใช่ประเด็นหลัก หากมองด้วยประเด็นทางเศรษฐกิจการค้า จะเห็นได้ว่าเมืองฮาเตียนมีความสำคัญอย่างมากในแง่ของเศรษฐกิจและการค้า กล่าวคือฮาเตียนเป็นเมืองท่าที่มั่งคั่งในขณะนั้น และการเดินเรือจากกรุงธนบุรีหรือเมืองท่าชายทะเลฝั่งตะวันออก เช่น จันทบุรี ทุ่งใหญ่ บางปลาสร้อย ไปยังเมืองจีน ซึ่งเป็นตลาดการค้าสำคัญของกรุงธนบุรี ซึ่งในการเดินทางไปค้าขายล้วนต้องผ่านเมืองฮาเตียนซึ่งหากถูกห้ามผ่านเช่นในปี พ.ศ.2312 กรุงธนบุรีจะประสบปัญหาในการทำการค้าทางทะเลทันที

ใน พ.ศ. 2314 สมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จยกทัพไปตีเมืองฮาเตียนเมื่อได้เมืองฮาเตียนแล้ว ทรงประกาศให้ทหารทั้งหมดปล่อยให้ชาวจีนและชาวเวียดนามทำการค้าในเมืองต่อไป ห้ามทำร้าย และเกลี้ยกล่อมชาวจีนและชาวเวียดนามเหล่านี้ให้ทำมาหากินตามปกติ¹¹⁷ แสดงให้เห็นว่าทรงเห็นความสำคัญของเมืองฮาเตียนในฐานะเมืองท่าการค้า ทำให้พระองค์พยายามจะทำให้กิจกรรมทางการค้าที่หยุดชะงักเพราะสงครามดำเนินต่อไปได้ หลังจากนั้นได้ทรงยกทัพหลวงเข้าตีเมืองพุทไธเพชร จนกระทั่งได้เมืองเขมรไว้ในพระราชอำนาจในที่สุด

หลังจากเข้าครองเมืองฮาเตียนแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินได้โปรดฯ ให้พระยาพิพิธ ขุนนางจีนแต่จิวที่พระองค์ไว้วางพระทัยให้ดูแลกรมท่า เป็นพระยาราชานครศรี ปกครองฮาเตียน ในส่วนหนึ่งถือได้ว่าการโปรดฯ ให้เป็นเจ้าเมืองเป็นการปูนบำเหน็จขุนนางคนสนิทสำหรับการทำสงคราม และอีกส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินต้องการจะได้ผลประโยชน์จากการค้าในเมืองท่าฮาเตียน จึงให้ขุนนางแต่จิวคนสนิทซึ่งมีความสามารถในการทำการค้าไปครอบครองเพื่อผลประโยชน์ในการทำการค้าร่วมกันต่อไป

¹¹⁶ รายละเอียดความขัดแย้งระหว่าง Mac Thien Tu กับสมเด็จพระเจ้าตากสิน ดูใน Chen Chingho . "Mac Thien Tu and Phraya Taksin, a Survey on their Political stand, Conflicts and Background". In *Proceedings of Seventh IAHA Conference*. Bangkok. 22-26 August 1977. vol 2. Pp.1534-1575. และ Yumio Sakurai and Takako Kitagawa, " Hatien or Banteaymeas in the time of the Fall of Ayutthaya " *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, ed. Kennon Breazeale (Bangkok: Printing House of Thammasat University, 1999)

¹¹⁷ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65(พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ และจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี), หน้า 219.

* เขมรได้กลายเป็นแหล่งเสบียงอาหารสำคัญของกองทัพกรุงธนบุรี ในช่วงที่ยกทัพไปตีเวียงจันทน์และจัมปาศักดิ์

อาจสรุปได้ว่าการเข้าครอบครองเมืองฮาเตียน ส่งผลต่อเศรษฐกิจการค้าของกรุงธนบุรีอย่างมาก คือ ได้เมืองท่าสำคัญที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าอย่างหลากหลาย ซึ่งทำให้สามารถเลือกซื้อสินค้าเหล่านี้ในการค้าขายแบบการค้าส่งผ่าน นอกจากนั้นยังทำให้สามารถควบคุมการค้าของลาวตอนใต้และกัมพูชาอีกด้วย

อย่างไรก็ตามรัฐธนบุรีก็ไม่สามารถตัดดวงผลประโยชน์จากเมืองฮาเตียนได้อย่างเต็มที่ เพราะในเวลาเพียงไม่นาน มอซ้อหลินได้รวบรวมผู้คนกลับมาตีเมืองฮาเตียนคืน สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเห็นว่าเมืองฮาเตียนยากแก่การรักษาไว้ จึงโปรดให้พระยาราชเศรษฐี(จีน) หรือพระยาพิพิธเดิม เลิกทัพที่เมืองฮาเตียนกวาดต้อนคนกลับมา¹¹⁸

การขยายอำนาจสู่ลาว

เวียงจันทน์ตกเป็นประเทศราชของกรุงธนบุรีในปี.ศ.2322 ในช่วงเวลานั้นเป็นช่วงเวลาที่หัวเมืองลาวแตกออกเป็น 3 อาณาจักรใหญ่ คือ หลวงพระบางซึ่งอยู่ทางเหนือ เวียงจันทน์ หรือ ศรีสัตนาคนหุตอยู่ตอนกลาง และจำปาศักดิ์อยู่ทางใต้¹¹⁹

การที่เวียงจันทน์ตกเป็นหัวเมืองประเทศราชของธนบุรีมีสาเหตุใหญ่มาจากการเมืองภายในของเวียงจันทน์เอง ระหว่างพระเจ้าศิริบุญสารและพระวอพระตา¹²⁰ จนกระทั่งในปี.ศ.2310 พระวอพระตาได้อพยพครอบครัวจากเวียงจันทน์มาอยู่บ้านหนองบัวลำภู แล้วเรียกเป็นเมืองว่า "เมืองจำปานครแขวงกาบแก้วบัวบาน"¹²¹ พระเจ้าศิริบุญสารส่งกองทัพมาปราบ สู้รบกันประมาณ 3 ปี พระวอพระตาจึงส่งเครื่องบรรณาการไปขึ้นกับพม่า และขอกองทัพมาตีเวียงจันทน์ เมื่อทัพพม่ายกมา กองทัพเวียงจันทน์จึงขอกำลังพม่า เพื่อยกไปตีพระวอพระตาที่บ้านหนองบัวลำภู¹²² พระตาตายในที่รบ พระวอ ทำวทิดกำ ทำวคำผง ทำวทิดพรหม ทำวฝ่ายหน้าบุตร

¹¹⁸ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, หน้า 87-88.

¹¹⁹ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เอกสารประกอบการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ไทย 1 สมัยธนบุรี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2525 หน้า 320.

¹²⁰ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975, ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2541 หน้า 21.

¹²¹ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, หน้า 178.

¹²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 180.

พระตา จึงหนีราชภัยไปพึ่งเจ้าไชยกุมาร กษัตริย์นครจำปาศักดิ์ เจ้าไชยกุมารทรงรับไว้ เมืองเวียงจันทน์ส่งทัพมาปราบกลุ่มพระวอ แต่เจ้าไชยกุมารส่งทัพไปขวาง และส่งพระราชสาสน์ไปขอโทษแทนพระวอ พระเจ้าศิริบุญสารจึงสั่งยกทัพกลับไป¹²³

ในปี พ.ศ. 2319 พระยานางรอง เจ้าเมืองนางรองของไทย คบคิดกับเจ้าไ้ เจ้าอิน และอุปฮาดเมืองจำปาศักดิ์ เป็นกบฏ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงโปรดให้เจ้าพระยาจักรีขึ้นไปปราบพระยานางรอง พระยานางรองถูกประหารชีวิต แต่เจ้าไ้ เจ้าอิน กับอุปฮาดยังคงซ่อนสมุ้ผู้คนทั้งลาวฆ่าประมารหนีคนเศษที่จำปาศักดิ์ เจ้าพระยาจักรีจึงมีใบบอกมาขอกองทัพเพิ่ม สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงโปรดให้เจ้าพระยาสุรสีห์คุมทัพห้าเมืองฝ่ายเหนือยกไปช่วยกองทัพเจ้าพระยาจักรีตีเมืองจำปาศักดิ์ เมืองโขง และเมืองอัตตะปือ ได้ทั้ง 3 เมือง และจับเจ้าไ้ เจ้าอิน และอุปฮาดประหารชีวิต แล้วจึงยกทัพกลับเมืองธนบุรีในปี พ.ศ. 2320 ซึ่งในปีนั้นนับว่าธนบุรีมีอำนาจปกคลุมเหนือลาวภาคใต้และอีสานใต้

ด้านพระวอเกิดความขัดแย้งกับเจ้าไชยกุมาร ได้ย้ายครอบครัวไปอยู่ ณ ดอนมดแดง ในปี พ.ศ. 2319 และส่งบรรณาการมายังพระยานครศรีธรรมราชและขอขึ้นกับกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินพระราชทานสิ่งของตอบแทนไปแก่พระวอ และอนุญาตให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ดอนมดแดง พระเจ้าศิริบุญสารทราบข่าวจึงส่งคนไปตีเมืองดอนมดแดง จับตัวพระวอประหารชีวิตและยกทัพกลับไปเวียงจันทน์¹²⁴ ท้าวกำบุตรพระวอ ท้าวฝ่ายหน้า ท้าวคำผง ท้าวทิดพรหมบุตรพระตา หนีออกที่ล้อมได้จึงส่งคนถือหนังสือมายังนครศรีธรรมราชเพื่อขอกำลังไปช่วย สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงทราบเรื่องกองทัพเวียงจันทน์มาตีพระวอในเขตจำปาศักดิ์ ซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตที่พระองค์ตีมาได้ในปี พ.ศ.2319 และประหารพระวอ

“ทรงพระพิโรธดำรัสว่า พระวอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาเมืองเรา และพระยาล้านช้างมิได้ยำเกรงทำอำนาจมาตีบ้านเมืองและฆ่าพระวอเสียฉะนี้ ควรเราจะยกกองทัพไปตีเมืองล้านช้างให้ยับเยินตอบแทนแก้แค้นให้จงได้”¹²⁵

¹²³ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975, หน้า 23.

¹²⁴ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, หน้า 181.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

สมเด็จพระเจ้าตากสินได้โปรดให้เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไพร่พล 20,000 คนยกไปทางนครราชสีมา แล้วเจ้าพระยาจักรียกไปทางทิศเหนือ ส่วนเจ้าพระยาสุรสีห์ยกไปทางเขมร เกณฑ์เขมรหนึ่งหมื่นคน ต่อเรือรบเรือไล่ในเขมร แล้วยกไปทางแก่งหลี่ผี ซึ่งเจ้าพระยาสุรสีห์ได้เกณฑ์ลาว เขมร เกือบสองหมื่นคนชุดคลองเล็กๆ อ้อมแก่งหลี่ผี แล้วยกทัพเรือไปตามคลองซุด¹²⁶ เต็ม วิชาคย์พจนกิจ ได้อธิบายว่าคลองซุดมีลักษณะยาว 5 กิโลเมตร อยู่ทางทิศตะวันตกของน้ำตกเพ็ง ระหว่างดอนสะดากับดอนปะเพ็ง คลองซุดนี้แคบมาก เดินได้เฉพาะเรือพาย การเดินเรือลำบากต้องค้าถ่อเกาะเกี่ยวกิ่งไม้ บางแห่งต้องใช้เชือกจุด โดยอาศัยต้นไม้หรือชะงอกหินที่ยื่นตามฝั่งเป็นที่ยึดเหนี่ยว เพราะล้นเป็นแก่งกระแสน้ำคดเคี้ยว ต้องเป็นผู้ชำนาญจริงๆ จึงจะสามารถนำเรือผ่านไปได้อย่างปลอดภัย¹²⁷ ทัพเจ้าพระยาสุรสีห์เข้าตีเมืองนครพนมหนองคาย ได้ทั้งสองเมือง หลังจากนั้นกองทัพกรุงธนบุรีเข้าตีเมืองหนองคาย พะโค เวียงคุก และพรานพร้าว ซึ่งเป็นเมืองด่านป้องกันทางฝั่งขวาของเวียงจันทน์ได้ทั้ง 4 เมือง จนกระทั่งทัพเรือบุกไปทางฝั่งซ้ายของเมืองและล้อมเมืองเวียงจันทน์อยู่อีก 4 เดือนเศษ เมืองเวียงจันทน์จึงแตก พระเจ้าศิริบุญสารพาเจ้าอินทร์ เจ้าพรหม ราชบุตรและข้าหลวงคนสนิท แอบลงเรือหนีไป ณ เมืองคำเกิด¹²⁸ ทัพกรุงธนบุรีได้กวาดทรัพย์สินและเครื่องสรรพาวุธปืนใหญ่น้อยเป็นอันมาก เจ้าพระยาจักรีให้กวาดชนข้ามมาไว้ ณ เมืองพรานพร้าวปากตะวันตก กับครอบครัวลาวชาวเมืองทั้งปวง แล้วให้อัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตและพระบางซึ่งสถิตอยู่ ณ พระวิหารในวังพระเจ้าล้านช้างนั้น อาราธนาลงเรือข้ามปากมาประดิษฐานไว้ ณ เมืองพรานพร้าว แล้วให้สร้างพระอารามขึ้นใหม่ แล้วแต่งตั้งขุนนางไทยลาว ไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองลาวทั้งปวงฝ่ายตะวันออกได้สิ้น สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงดำรัสให้มีตราหากกองทัพกลับกรุงธนบุรี เจ้าพระยาจักรีจึงจัดแจงให้พระยาสุโขทัย ขุนนางเมืองล้านช้าง หรือเวียงจันทน์อยู่รั้งเมือง แล้วกวาดครอบครัวลาวชาวเมืองกับทั้งราชบุตรธิดาวศานวงศ์ ขุนนางท้าวเพี้ยทั้งปวงกับทรัพย์สินของเครื่องศาสตราวุธ และช้างมาเป็นอันมาก รวมทั้งเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรพระแก้วและพระบางขึ้นรถเล็กทัพกลับยังกรุงธนบุรีโดยพระราชกำหนด¹²⁹ ส่วนเมืองหลวงพระบางนั้นก็ยกมขึ้นเป็นเมืองประเทศราชของกรุงธนบุรี กองทัพกรุงธนบุรียกทัพ

¹²⁶ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975, หน้า 25.

¹²⁷ เต็ม วิชาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์ลาว (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530), หน้า 86.

¹²⁸ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, หน้า 183-184.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 185-186.

กลับมาถึงในปลายปี พ.ศ. 2322 การปกครองหลังจากนั้น ลาวมีอิสระในการปกครองทั้งหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ แต่ต้องส่งส่วยและบรรณาการตามกำหนด¹³⁰

ความสำคัญของลาวทางด้านเศรษฐกิจการค้าต่อกรุงธนบุรีนั้น อยู่ที่แรงงาน ลินค้า และส่วย

ในด้านแรงงาน การกวาดต้อนชาวลาวกลับมาจากสงครามเวียงจันทน์ครั้งนี้ เป็นการเพิ่มจำนวนประชากร ซึ่งเป็นแรงงานสำคัญทางเศรษฐกิจอย่างมาก จำนวนชาวลาวที่กวาดต้อนมาในครั้งนั้น บาทหลวงชาวฝรั่งเศสบันทึกไว้ว่า

“ไทยได้จับชาวลาวเป็นเชลยกว่า 30000 คน เพราะได้ยกไปรบกับลาวและเข้าปล้นและเผาเมืองลาวเสียสิ้น เมื่อพวกลาวเชลยได้ลงมาถึงกรุง ก็ได้รับความลำบากจนจะตายอยู่แล้ว และพวกลาวเชลยได้ตายเสียตามทางมากกว่าจำนวนที่ลงมาถึงกรุงกว่า 2 เท่า”¹³¹

ส่วนในด้านของลินค้าและส่วยนั้น นับเป็นส่วนสำคัญอย่างมาก เนื่องจากพื้นที่ในแถบอีสานและลาวนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญที่ได้กลายเป็นลินค้าออกประเภทของป่า ได้แก่ ชีผึ้ง ครั่ง งาช้าง ผ้าไหม นอแรด ทองคำ ป่าน¹³² เมื่อพิจารณาจากรายการลินค้าที่ส่งไปเป็นบรรณาการให้แก่จีนและลินค้าที่ส่งขายพร้อมกัน จะเห็นว่ามีนอแรด และงาช้างจำนวนมากอยู่ในรายการ

ในการเก็บส่วยนี้หัวเมืองซึ่งต้องเสียส่วยให้กับรัฐ มี 17 เมือง ส่วนใหญ่อยู่ในภาคใต้ของลาว มีเพียง 2 เมืองที่อยู่ในภาคเหนือของลาว¹³³ จากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 รายชื่อ

¹³⁰ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975, หน้า 42.

¹³¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 (จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น), หน้า 150.

¹³² Constance M. Wilson, "The Northeast and The Middle of Mekong valley in the Thai Economy : 1830 – 1870" . Proceedings of International Conference on Thai Studies The Australian National University, Canberra , 3-6 July 1987, p. 8.

¹³³ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975, หน้า 53.

ของเมืองซึ่งเสียส่วยให้แก่รัฐบาลไทยได้แก่ จำปาศักดิ์ สาละวัน อัดตะปือ ศรีทันดร คำทองใหญ่ คำทองน้อย แส่นปาง สองคอนดอนดง ลำเนาหนองปรือ สะเม็ยะ เซล้าเกา สะพาด เชียงแดง ชุมพร เวียงจันทน์ แก่นท้าว คง ส่วนรายชื่อส่วยได้แก่ ส่วยเร็ว ส่วยทองคำผุย ส่วยเงิน ส่วยป่าน ส่วยครั่ง ส่วยขี้ผึ้ง ส่วยไหม ส่วยผ้าขาว เงิน งาข้าง ขอนสีก¹³⁴ จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรเหล่านี้ ซึ่งเป็นแหล่งสินค้าสำคัญมาตั้งแต่ครั้งอยุธยา¹³⁵ ในสมัยธนบุรีนี้ มีหลักฐานว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวเหง้า บุตรพระพรหมที่หนีมากรุงธนบุรี เป็นที่พระพรหมราชวงศา เจ้าเมืองอัดตะปือ คุมไพร่ลาวฆ่าทำส่วยทองของหลวงขึ้นแก่ไทยปีละ 6 ชั่ง¹³⁶

จากอัตราดังกล่าว คือ 6 ชั่ง ถือว่าเป็นอัตราที่น้อยมากหากคิดเป็นรายได้ของรัฐ แต่เมื่อพิจารณาแล้ว สิ่งที่สมเด็จพระเจ้าตากสินต้องการคงเป็นทรัพยากรประเภทของป่า เพื่อส่งออกเป็นสินค้ามากกว่า เพราะเป็นที่น่าสังเกตว่า หลังจากการขยายอาณาเขตครั้งนี้ ในปีพ.ศ. 2324 ราชการสินค้าที่ส่งเป็นบรรณาการสมเด็จพระจักรพรรดิจีน และของนอกรายการบรรณาการที่นำไปขาย มีรายการของป่าจำนวนมาก¹³⁷ อาจเป็นไปได้ว่าเป็นส่วยหรือสินค้าที่มาจากลาว

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรเหล่านี้ เป็นแหล่งสินค้าสำคัญมาตั้งแต่ครั้งอยุธยา¹³⁸ การได้หัวเมืองอีสานและลาวจึงย่อมส่งผลต่อเศรษฐกิจการค้าของกรุงธนบุรี พวงทอง รุ่งสวัสดิ์ทรัพย์ได้ตั้งข้อสังเกตว่า เขมรและพุกไธมาศไม่ใช่เป้าหมายในการขยายการค้าของสมเด็จพระเจ้าตากสินเท่านั้น แต่ทรงต้องการครอบครองเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขงทั้งหมด¹³⁹ ซึ่งเมื่อทรงได้เมืองเวียงจันทน์ จำปาศักดิ์และสุดท้ายคือเมืองหลวงพระบาง ในพ.ศ. 2322 สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจและเครือข่ายการค้าเหนือเมืองกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มแม่น้ำโขง และเมืองท่าในอ่าวไทย

¹³⁴ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975, หน้า 53 – 54.

¹³⁵ Puangthong Rungswadisab, War and Trade: Siamese Intervention 1767-1851, p.5.

¹³⁶ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975, หน้า 56.

¹³⁷ ญักรฎภัทร จันทวิษ, "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลาย และกรุงธนบุรีจากจดหมายเหตุจีน," วารสารศิลปากร 25(พ.ศ.-ก.ศ. 2523): 59.

¹³⁸ Puangthong Rungswadisab . War and Trade: Siamese Interventions 1767-1851, p. 5.

¹³⁹ Ibid.

เมืองต่างๆในเขมร ลาว และเวียดนาม

สรุปการสงครามและมิติทางเศรษฐกิจในสมัยธนบุรี

การขยายอาณาเขตในสมัยธนบุรีเป็นการขยายอาณาเขตโดยหวังผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการเมือง ในการขยายอาณาเขตของสมเด็จพระเจ้าตากสิน หัวเมืองชายทะเลตะวันออกถือเป็นบริเวณที่สำคัญที่สุดโดยเฉพาะเมืองจันทบูรและตราด การเลือกหัวเมืองชายทะเลตะวันออกเป็นฐานที่มั่น นอกจากจะได้มาซึ่งกำลังคนแล้ว ยังส่งผลต่อการฟื้นฟูเศรษฐกิจการค้าตลอดรัชสมัย เพราะเป็นทั้งเมืองท่าที่มีเรือสินค้าผ่านไปมา เป็นตลาดที่รับสินค้ามาจากลาวและเขมร และที่สำคัญยังเป็นแหล่งต่อเรืออีกสินค้าอีกด้วย นอกจากนั้นชาวแต่จิวในหัวเมืองชายทะเลตะวันออกยังเป็นกลุ่มสำคัญที่สนับสนุนการครองราชย์ของพระองค์ ด้วยกำลังคนและทุนทรัพย์ และยังเป็นผู้ช่วยเหลือสมเด็จพระเจ้าตากสินทำการค้าสำเภา ในแบบที่ต่างแบ่งปันผลประโยชน์ตลอดรัชสมัย

บริเวณหัวเมืองภาคใต้เป็นอีกด้านหนึ่งที่ธนบุรีได้ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ แม้ว่าไม่เห็นความสำคัญในทางเศรษฐกิจโดดเด่นมากเท่ากับหัวเมืองชายทะเลตะวันออก แต่นับเป็นการขยายเครือข่ายการค้าครอบคลุมเมืองท่าในอ่าวไทย และส่งผลให้มีชาวจีนฮกเกี้ยนกลุ่มหนึ่งในสงขลา นำโดยพระยาสงขลา(เหยี่ยง)เกิดเป็นชาวจีนที่มีความสำคัญในทางการค้าไม่แพ้ชาวจีนแต่จิว นอกจากนั้นหัวเมืองภาคใต้ยังเป็นแหล่งสินค้าสำคัญคือดีบุก ซึ่งธนบุรีใช้ในการแลกเปลี่ยนสินค้า ดังจะกล่าวต่อไปในเรื่องของการค้า

พื้นที่บริเวณอื่นที่มีความสำคัญในแง่ภูมิศาสตร์และทรัพยากร ตลาดสินค้าและเส้นทางการค้า เช่นลาว กัมพูชา และเมืองท่าฮาเตียน ล้วนแต่ให้ประโยชน์ในการจัดหาสินค้า โดยเฉพาะสินค้าประเภทของป่าซึ่งยังเป็นที่ต้องการ โดยสามารถลำเลียงมาส่งออกที่เมืองท่าในบริเวณอ่าวไทย อีกทั้งยังเป็นสามารถเก็บผลประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ อาจกล่าวได้ว่า พ.ศ.2314 การทำสงครามขยายอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้ส่งผลต่อเศรษฐกิจอย่างมาก เพราะเป็นช่วงที่กรุงธนบุรีมีอำนาจเหนือหัวเมืองชายทะเลตะวันออก หัวเมืองภาคใต้ เมืองท่าฮาเตียน และเขมร ทำให้ทรงมีพระราชอำนาจเหนือเครือข่ายการค้าอ่าวไทย ทะเลจีนใต้ และโคชินไชน่า นอกจากนั้นยังรวมไปถึงเส้นทางการค้าทางบกที่สำคัญอีกหลายเส้นทาง และมีพระราชอำนาจเหนือหัวเมืองที่เป็นแหล่งสินค้า นอกจากนั้นยังสามารถแก้ปัญหาความอดอยากภายในของกรุงธนบุรี เพราะสามารถดึงอาหารและเสบียงจากหัวเมืองเหล่านี้มาใช้ได้อย่างเต็มที่

ในส่วนหัวเมืองฝ่ายเหนือและหัวเมืองล้านนานั้น กล่าวได้ว่าเป็นการขยายอาณาเขตเพื่อผลประโยชน์ทางยุทธศาสตร์ในการป้องกันพม่าเป็นสำคัญ กำลังคนและทรัพยากรไม่ได้เอื้อต่อเศรษฐกิจสมัยธนบุรีมากนัก เพราะรัฐธนบุรีไม่สามารถดึงทรัพยากร หรือเก็บส่วยมาได้อย่าง

เต็มที นอกจากนั้นยังไม่สามารถใช้หัวเมืองล้านนาเป็นเส้นทางการค้าสู่ดินแดนด้านใน หรือหาซื้อสินค้าจากพ่อค้าที่มักนำสินค้ามาขายได้ ความพยายามในการขยายอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสินจึงเป็นการกระทำเพื่อป้องกันการรุกรานของพม่าเท่านั้น

อาจกล่าวได้ว่า พ.ศ. 2314 การทำสงครามขยายอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้ส่งผลต่อเศรษฐกิจอย่างมาก เพราะเป็นช่วงที่กรุงธนบุรีมีอำนาจเหนือหัวเมืองชายทะเล ตะวันออก หัวเมืองภาคใต้ เมืองท่าฮาเดียน และเขมร ทำให้ทรงมีพระราชอำนาจเหนือเครือข่ายการค้าและเส้นทางการค้าที่สำคัญ รวมทั้งมีพระราชอำนาจเหนือ

ด้วยพระปรีชาสามารถในการรวบรวมคู่กับความสามารถทางเศรษฐกิจ ในพ.ศ. 2313 สมเด็จพระเจ้าตากสินก็สามารถรวบรวมแผ่นดินที่เคยเป็นของอยุธยาทั้งหมดกลับคืนมาได้ และได้ขยายอาณาเขตต่อไปอย่างกว้างขวางเกินกว่าที่พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์บ้านพลูหลวงเคยครอบครอง ในเวลาเพียงไม่นาน อาณาเขตที่ได้มาได้เอื้อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจแก่กรุงธนบุรีและเป็นรากฐานต่อมาให้แก่ผู้ปกครองกรุงรัตนโกสินทร์